

УДК: 069=161.2(477)

Андрій Бойко-Гагарін

доктор історичних наук,
старший зберігач фондів відділу «Музей грошей»

Управління зв'язків з громадськістю та фінансової обізнаності,
Департамент комунікацій, Національний Банк України;

доцент кафедри мистецтвознавчої експертизи ім. Казимира Малевича,
Національна академія керівних кадрів

культури і мистецтв
(Київ, Україна)

boiko.gagarin@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4610-3665

ResearcherID: n-6985-2017

Andrii S. Boiko-Haharin

doctor of history (dr. habil), the senior treasurer «Museum of money»,

National bank of Ukraine;

associate professor of art expertise university department,

National academy of managing staff of culture and arts

(Kyiv, Ukraine)

Ігор Прохненко

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри археології, етнології та культурології

факультету історії та міжнародних

відносин ДВНЗ «УжНУ»

(Ужгород, Україна)

prohnenkoigor@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9100-3914

Scopus Author ID: 56922162200

Igor Prokhnenko

Dr. Associate Professor of the Department of archaeology, ethnology and cultural studies

Faculty of History and International Relations

Uzhhorod national university

(Uzhhorod, Ukraine)

Олексій Андрєєв

кандидат геологічних наук,
провідний науковий співробітник відділу фізико-хімічних досліджень Національного науково-дослідного реставраційного центру України

(Київ, Україна)

Oleksiy Andreiev

Dr. the lead researcher of the Department Physical-Chemical researches

National Scientific Research Restoration Center of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

artxrf@ukr.net

ACTUAL QUESTIONS OF THE CIRCULATION OF THE PRAGUE GROSZ IN UKRAINE

Summary

The aim of the study. In Ukrainian numismatics the attention was paid to show the finds of Prague grosz in the publications of topographies of single finds and treasures, to study coins with countermarks and counterfeited coins. The cutting of the Prague grosz in Galicia was studied separately.

Prague grosz spread almost immediately in Poland and Prussia, through Galicia it reached Podillia, Volhynia and Polissia, through Transcarpathia it reached Hungary and Moldova particularly using river trade routes and focusing on salt mining cities and trade centers.

The chronology of the arrival of Czech coins can be conditionally divided into three main periods: initial – before the beginning of the mass arrival of coins (1378–1419); being in circulation mainly coins of Vaclav IV (1378–1419); the final period – getting into treasures together with coins of the 16th–18th centuries.

Finds of early Bohemian coins are the rarest. Most of the finds of Prague grosz of Wenceslas II (1300–1305) and John I of Luxembourg (1340–1346) were fixed on the territory of Western Ukraine. The presence of Wenceslas II coins in the later hoards may be caused by those coins that remained in circulation in the middle of the 14th century entering the deposits together with coins of later rulers. During the time of Jan I of Luxemburg, minting of the gold coin – the florin – was resumed in Kutnia Hora.

The most numerous Bohemian coins in the European finds are the coins of Charles I (1346–1378) and Wenceslas IV (1378–1419). Mass receipts of Czech coins are observed in the 1380s – at the beginning of In the 1400s, the coins of Wenceslas IV and his predecessors were in circulation for decades until they were almost completely erased, while the issuer itself did not play a role in the coin for the majority of the population – the Prague grosz was perceived as a unit of silver.

The Prague grosz of George from Podebrad (1457–1471) practically did not take part in monetary circulation. Coins of Wladyslaw II (1490–1516) were recorded in the Volyn finds as part of treasures with gold ducats. During the reign of Ludovicus I, a new mint was opened in Joachimsthal in 1518, but Prague grosz was minted until 1526. Coins of Ferdinand I (1526–1564) are more typical of later hoards.

In most cases, small treasures with Prague grosz were near 100 pieces, which indicates the use of the coin by broad sections of the population in everyday life. An

interesting feature of treasures with Prague grosz is determined by the number of coins – the *copa* – 60 coins, or a *half-copa* – 30 coins.

Treasures with coins of the Golden Horde deserve special attention, which is invested in the study of the eastern way of further promotion of Bohemian coins. The finds with early Lithuanian coins and Kyiv coins of Volodymyr Olherdovich, as well as hryvnia ingots of various types, are particularly interesting, which helps to study more carefully the chronology of the use of hryvnias in circulation.

As for the finds of Prague grosz in the Muscovite region, it is most likely that their arrival in the East can be attributed to the third chronological period of the spread of the Prague grosz – together with the later coins of the XVI–XVII centuries, the Prague grosz clearly did not reproduce its own distinct features of circulation in this territory.

Fragments of the Prague grosz were often used in monetary circulation to make trade deals more flexible – they end up both as part of treasures and as single finds. Two broken halves of the same coin can often be found in one treasure.

The metal composition of the coins corresponds to deposit silver, the main impurity of the precious metal is copper, stable impurities are bismuth and lead.

The period of overprinting is from the last decades of the 15th century to the beginning of the 16th century (1370–1510). Coins with countermarks from the German cities of Ulm, Augsburg, Salzburg, and Regensburg, as well as the Czech cities of Prague, Brno, and Iglau, are the most common among those discovered in Ukraine. The reason for the presence of several countermarks on the coins at once may be the desire of German cities to create a currency unions and to approve the Prague grosz at the local level.

Traditionally, the process of minting Prague grosz is associated with a loss in the quality of the metal of later issues of Prague grosz, as well as with the beginning of minting coins in Lviv. Trimmed Prague grosz up to a diameter of 20 mm was trimmed more like the silver coins of the Golden Horde in order to bring it closer to the weight standard of Horde coins of Khan Uzbek (1312–1342) or Janibek (1342–1357).

In Ukrainian numismatic historiography, there are practically any works on the introduction into scientific circulation of new varieties of the Prague grosz, the study of the varieties of the legend and the image of a lion with crowns.

Counterfeiters has produced and tried to put into circulation the coins imitating Prague grosz of the most mass issue – the time of the reign of John I of Luxembourg and Wencesluas IV(III).

The Conclusions. Despite the numerous scientific publications and study of the circulation of the Prague grosz in Ukraine, despite the obviousness of many aspects of the role of this coin, there are certain issues that require clarification and more careful attention of researchers in further scientific research on this topic. These are, in

particular: research and thorough analysis of treasures of Prague grosz with coins of other issuers and especially hryvnia ingots, identification and introduction into scientific circulation of new undescribed stamp varieties of Prague grosz, based on materials from museum collections; clarifying the role of late Prague grosz and introducing their finds into scientific circulation; the finds of Prague grosz in regions already remote from the main area of distribution deserve special attention.

Keywords: Bohemia, Prague grosz, “wide” money, countermarks on coins, coin trimming, coin forgery.

Анотація

Мета дослідження. У вітчизняній нумізматиці, насамперед у публікаціях топографій одиничних знахідок та скарбів, іноді розглядаються празькі гроші. До наукового обігу також уведено подібні екземпляри з контрамарками та фальшиві монети того часу. Окремо досліджувалося питання обрізання празьких грошів у Галичині. Незважаючи на достатню базу даних, ряд питань проблематики явно опинився поза увагою дослідників.

Празький гріш, практично, одразу набув стрімкого поширення в Польщі та Пруссії. Звідти він потрапив на Галичину, Поділля, Волинь та Полісся, а через Угорщину, можливо, на територію Закарпаття і в Молдову. Хронологію потрапляння чеської монети можна умовно розділити на три основні періоди: початковий – до масового надходження монет (1378–1419); перебування в обігу, переважно монет Вацлава IV (1378–1419); завершальний період – потрапляння у скарби разом із монетами XVI–XVIII ст.

Знахідки ранніх богемських монет найбільш рідкісні. Більшість екземплярів празьких грошів Вацлава II (1300–1305) та Яна I Люксембурзького (1340–1346) зафіксовані на території Західної України. Наявність монет Вацлава II у складі більш пізніх скарбів можна пояснити потраплянням до депозитів тих монет, що залишались в обігу разом із монетами пізніших правителів станом на середину XIV ст. За часів правління Яна I Люксембурзького у Кутній Горі відновилось і карбування золотої цінової одиниці – флорину. Наймасовішими богемськими монетами у знахідках Східної Європи виявилися монети Карла I (1346–1378) та Вацлава IV (1378–1419). Празькі гроші Георгія з Подебрад (1457–1471), практично, не перебували у грошовому обігові. Монети Владислава II (1490–1516) зафіксовані на Волині у складі скарбів із золотими дукатами. За правління Людовіка I відбулося відкриття нового монетного двору у м. Йоахімсталі (1518 р.), де празькі гроші карбувались до 1526 р. Монети Фердинанда I (1526–1564) більш характерні для пізніших скарбів.

На особливу увагу заслуговують скарби з монетами Золотої Орди у розрізі вивчення східного шляху подальшого просування богемських монет. У цьому контексті особливо цікаві знахідки з ранніми литовськими монетами та київськими

монетами Володимира Ольгердовича, а також із монетно-ваговими зливками гривень різних типів.

Щодо знахідок празьких грошів у Московщині, то ймовірніш за все, їх потрапляння на Схід може відноситись до третього хронологічного періоду поширення гроша – разом із більш пізніми монетами XVI–XVII ст. Власних виокремлених особливостей обігу празький гріш на цій території явно не мав.

Нерідко у грошовому обігові для надання торговим угодам більшої гнучкості використовували фрагменти празьких грошей. У такому стані вони зафіксовані як у складі скарбів, так і як одиничні знахідки. У складі одного скарбу нерідко виявляються дві розламані половини однієї і тієї самої монети.

Склад металу монет відповідає родовищному сріблу. При цьому основною домішкою в дорогоцінному металі виступає мідь, а стабільними компонентами – вісмут та свинець.

Період нанесення надкарбувань хронологічно характеризується періодом від останніх десятиліть XV – до початку XVI ст. (1370–1510). Найчастіше серед виявлених в Україні трапляються монети із надкарбуваннями німецьких міст: Ульм, Аугсбург, Зальцбург та Регенсбург. Причину наявності на монетах одразу кількох надкарбувань можна пояснити прагненням німецьких міст до створення валютних союзів та затвердження празької монети на локальному рівні.

Традиційно процес обрізання даних монет пов'язують із падінням якості металу пізніших емісій празьких грошів, а також із початком карбування монет у м. Львові. Празькі гроші, обрізані до діаметра 20 мм, відповідали стандартам срібних монет Золотої Орди. Це здійснювалося з метою наближення ваги празьких грошів до вагового показника ординських монет хана Узбека (1312–1342) або Джанібєка (1342–1357).

В українській нумізматичній історіографії, практично, відсутні праці, де висвітлювалися б проблеми введення до наукового обігу нових різновидів празького гроша, вивчення різновидів легенди та зображення лева з коронами.

Фальсифікаторами скопійовано та випущено в обіг монети, які імітують празькі гроші найбільш масових емісій, а саме періодів правління Яна I Люксембурзького та Вацлава IV(III).

Висновки. Попри наявність значної кількості наукових публікацій з вивчення питання обігу празького гроша в Україні та виразну очевидність багатьох аспектів ролі цієї монети існують окремі питання, які потребують уточнення та більш ретельної уваги дослідників в їх подальших наукових пошуках в межах даної проблематики. Це, зокрема: дослідження та ретельний аналіз скарбів празьких грошів із монетами інших емітентів та особливо монетно-вагових гривень; визначення та введення до наукового обігу нових неописаних штемпельних

різновидів празьких грошів на основі матеріалів музейних зібрань; уточнення ролі пізніх празьких грошів та введення їх знахідок до наукової літератури. На особливу увагу заслуговують знахідки празьких грошів у досить віддалених від основного ареалу поширення регіонах.

Ключові слова: Богемія, празький гріш, широкий гріш, контрамарки на монетах, обрізання монет, фальшування монети.

Постановка проблеми. У липні 1300 р. у королівстві Богемія з відкриттям срібних копалень у районі Кутної Гори (нім. Куттенберг) неподалік Праги почалося масове карбування високопробної монети – «празького» або «широкого» гроша. Раніше кутногірський монетний двір практикував карбування чеських брактеатів зі срібла високої проби¹.

Початкові карбування в Богемії саме в цей період монети якісно нового зразка, порівняно із наявними в обігу денаріями, сприяла низка одночасно активних факторів, – наявність виявлених суттєвих родовищ срібла, високий економічний рівень розвитку регіону та відносно сильна центральна політична влада, здатна до рішучих реформ². Появу у грошовому обігові празького гроша саме наприкінці XIV ст. дослідники пов'язують із завершенням у цей час т. зв. «безмонетного періоду»³, коли у грошовому обігові спостерігались криза та монетний «голод», хоча повністю монетний обіг не припинявся. Для прикладу, у Словаччині зафіксована значна кількість знахідок віденських та фрізахських пфенігів 1150–1240 рр., угорських монет Стефана I (997–1038) та Андреаса III (1290–1301)⁴, які перебували у вжитку до появи празьких грошів на початок XIV ст. У Чехії у 2004 р. під час проведення археологічних пошуків на території міської ратуші в м. Їглаві серед знахідок переважали пфеніги Моравії, карбовані в період правління Пшемисла Отакара (1247–1253)⁵. Це підтверджує наявність переважно дрібної срібної монети в Богемії у другій половині XIII ст., тобто до появи широкого гроша.

Стилістично празькі гроші подібні до французьких турнських грошів gros tournois, які вперше були випущені при Людовіку IX у 1266 р., а також до мейсенських грошів, хоча більшу подібність нові чеські монети мають з італійськими монетами *pietreale d'oro*. Це не дивно, адже для карбування нової монети чеський король Вацлав II запросив майстрів саме із Флоренції⁶. До того ж, у другій половині XIII ст. Богемія мала тісні торгові зв'язки з Венецією, а срібло

¹ Kokorzhickaja 2010: 92.

² Soboleva 1969: 73.

³ Kozubovskyi 2012: 39.

⁴ Hunka 2010: 143–152.

⁵ Hrubý, Malý, Militki 2005: 43–60.

⁶ Nohejllova-Pratova 1960: 97.

для карбування італійських монет постачалось у 1260-х рр. із м. Їглави, пізніше, у 1270-х рр., із Кутної Гори⁷.

Згодом монети великого формату від імені Карла Роберта з'явилися у 1329 р. в Угорщині⁸, а 1337 р. – у Польщі⁹. На думку Георгія Козубовського, визнаним еквівалентом празькі гроші стали після 1320 р., тобто після уніфікації грошових одиниць Краківського та Сандомирського князівств, які обрали курс на стандарт в обігу празьких грошів¹⁰. При цьому хибно стверджувати, що празький гріш конкурував зі своїм французьким прототипом – турнським грошем. Ареалом поширення турнських грошів була Західна, Північно-Західна та Північна Європа, натомість празького гроша – переважно Центральна та Східна Європа, а місцем їх спільного функціонування були лише Західна та Північно-Західна Німеччина¹¹. Нова якісна чеська срібна монета швидко завоювала симпатії населення і поширилася по всій території Східної Європи, ставши в цьому регіоні основою грошового розрахунку на найближчі два з половиною століття, що посприяло полегшенню у веденні міжнародної торгівлі.

Із празької марки вагою 253,14 г карбувалися 64 гроші з середньою вагою 3,9 г при середній пробі срібла 775°. На один празький гріш припадало спочатку 12 парвусів¹², у свою чергу 12 празьких грошів дорівнювали золотому флорину¹³. Сучасники називали празький гріш «вічною монетою», беручи до уваги сталість його стилю та панівне становище на грошовому ринку¹⁴.

Мета дослідження. У вітчизняній нумізматиці приділено увагу знахідкам празьких грошів у публікаціях топографії знахідок монет та скарбів різних регіонів¹⁵, окрім того, введено до обігу монети з контрамарками та фальшиві монети того часу. Окремо варто відмітити численні розвідки щодо питання обрізання празьких грошів у Галичині в контексті власного монетного карбування у м. Львові. Поза тим ряд питань опинилися поза увагою дослідників. Деякі з них, зокрема актуальні аспекти сучасного стану вивчення проблематики обігу празького гроша в Україні, розглядаються у пропонованій роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше аналіз історіографії дослідження обігу празького гроша в Україні в імперській та радянській періоди комплексно здійснено професором О. Потильчаком¹⁶.

⁷ Zaoral 2006: 137–150.

⁸ Soboleva 1969: 78.

⁹ Soboleva 2006: 305.

¹⁰ Kozubovskiy 2012: 41.

¹¹ Soboleva 1969: 73.

¹² Soboleva 2006: 304–305.

¹³ Ibid: 304.

¹⁴ Potylchak 2021: 191.

¹⁵ Kotsur 2017.

¹⁶ Potylchak 2010.

Про знайдений у 1897 р. скарб празьких грошів із с. Демидів згадав у своїх працях М. С. Грушевський, щоправда, він приділив більше уваги наявним у комплексі ювелірним прикрасам¹⁷. При зведенні нумізматичних знахідок Волині не міг оминати знахідки празького гроша проф. В. Б. Антонович¹⁸. У ранній довоєнний радянський період дослідження історії грошового обігу у цілому занепадає, натомість у той час знахідкам чеської монети на території Білорусі приділив увагу П. Харламповіч¹⁹.

Найбільший внесок з-поміж українських дослідників у вивчення історії побутування празького гроша здійснив Г. Козубовський, опублікувавши окремі висновки з цього питання разом з Г. Івакінім²⁰ та О. Строковим²¹. Ряд публікацій на тему поширення празького гроша на території колишнього СРСР та сучасної Росії оприлюднила Н. Соболева, приділивши окрему увагу фальшуванню празького гроша²².

Що стосується нашої роботи, то ми не ставимо за мету висвітлити максимально повну історіографію дослідження питання обігу празького гроша на території України, а також на теренах Центральної та Східної Європи, адже така праця, зважаючи на значну кількість джерел, більше відповідала б окремому дисертаційному чи монографічному дослідженню, а за своїм обсягом сягала б кількох томів.

Викладення основних матеріалів дослідження. Шляхи та хронологія надходження. Серед нумізматів шлях надходження празького гроша на територію Східної Європи не визначений однозначно. Існує кілька припущень щодо організації процесу надходження даних монет, зокрема північно-західним шляхом із Литви, північно-східним – із Чернігівщини, а також південно-західними шляхами через Польщу та Червону Русь, через м. Львів та м. Луцьк²³. Аналіз скарбів та знахідок празьких грошів дає змогу встановити ще один зі шляхів їх руху між містами Краковом та Володимиром²⁴.

Дослідниця Надія Соболева виокремила такі причини, що визначали шляхи надходження празьких монет, – у результаті торгівлі із Пруссією та Ригою, внаслідок територіальних обмінів, а також завдяки налагодженим прямим зв'язкам із Богемією. Аналізуючи зазначені версії, вона зробила висновок про найбільш імовірне надходження празьких грошей безпосередньо з Чехії²⁵.

¹⁷ Hrushevskiy 2002. Potylchak 2021: 195.

¹⁸ Antonovich 2013.

¹⁹ Kharlampovich 1927.

²⁰ Kozubovskij & Ivakin 1991.

²¹ Kozubovskij & Stokov 2001.

²² Wojko-Gagarin 2017.

²³ Kozubovskiy 2012: 39–40.

²⁴ Ibid: 41.

²⁵ Soboleva 1968: 55.

Празькі гроші, практично, відразу почали поширюватися торговельними шляхами Центральної та Східної Європи. У Малопольщі празькі гроші стали відомі, починаючи з 1306 р., у Сілезії – з 1309 р., Куявії – з 1312 р., у Мазовії – з 1340 р.²⁶ В Австрії празькі гроші набули поширення вже з 1315 р.²⁷ За даними проф. Губерта Еммеріка, на території Австрії та Баварії празька монета відіграла значну роль з початкового періоду побутування празького гроша, – на території вказаних регіонів зафіксовано в сукупності 123 скарби монет Богемії. При цьому вчений відмітив переважаючу роль в Австрії празької монети порівняно з міланськими гроссо, турнозами, мейсенськими грошами та крейцерами Тіролю²⁸.

У 2003 р. неподалік м. Калуш Івано-Франківської обл. було виявлено 120 празьких грошів Вацлава II, Яна I, Карла IV та угорський гріш Карла Роберта, що свідчить про проникнення празьких грошів на Поділля в першій пол. XIV ст.²⁹

У XIV ст., за даними скарбів із празькими грошами, зафіксовано розповсюдження цих монет уздовж основних торговельних шляхів, таких як Прага–Вроцлав–Краків–Володимир–Київ, а також іншим торговельним шляхом – через Угорщину та Молдову на Схід³⁰. Знахідки празьких грошів на території Молдови вказують на пересування монет уздовж течії р. Дністра (т. зв. «Дністровський річковий торговий шлях»), а також уздовж течії річки Сирет (т. зв. «Сиретський річковий торговий шлях»)³¹.

Хронологію потрапляння празьких грошів на територію України можна умовно визначити такими періодами:

1. *Початок надходження монет до запуску емісії Вацлавом IV (1378–1419).*
2. *Перебування в обігу переважно монет Вацлава IV (1378–1419).*
3. *Надходження празьких грошей у скарби разом із монетами XVI–XVII ст. та навіть XVIII ст.*

Яскравий приклад – значний за розміром скарб із с. Бондурівка Брацлавського повіту на Поділлі, що був виявлений 1902 р. і який, окрім празьких грошів Владислава II (1471–1516) та Фердинанда (1527–1564), містив польські монети Владислава Ягеллона (1386–1434), Олександра (1501–1506), Сигізмунда I Старого (1506–1548), Сигізмунда II Августа (1547–1572), Стефана Баторія (1576–1586), Сигізмунда III Вази (1587–1632), соліди м. Риги 1571–1575 рр., угорські крейцери 1523–1601 рр., молдавські срібні монети XVI ст., монети балтійських володінь Швеції – драйпелькер 1635 р. з іменем Густава II Адольфа, монети німецьких земель: Бранденбургу, Пфальцу, Саксонії, Помор'я, Сілезії, Нассау, Ганау,

²⁶ Soboleva 2006: 305.

²⁷ Soboleva 1969: 78.

²⁸ Emmerig 2010: 153–204.

²⁹ Kozubovskyi 2009: 192.

³⁰ Soboleva 2006: 312.

³¹ Derhacheva 2009–2010: 24.

Брауншвейгу, Юліх-Клеве-Бергу, Лотарингії, Бадену, Мансфельду, Регенштайну, Шлезвіг-Гольштейну, Вальдеку, Ліппе, Штольнбергу, Кельну, Вроцлава, Міндена, Падеборна, Гальдесгайму, Вормса, Вюрцбурга, Бремена, м. Нордгхайма, Гаммельна, Ганновера, Свідніци, Гердорфу, Аймбеку, Гослару, Брауншвейгу, Хальберштату, Колмару, Вроцлава, Готтінгену, Брему, Гамбургу, Магдебургу, Марсбергу, Вісмару, Глюкстора, Коліна, Фрідберга; монети Швейцарії карбування Цюріха, Цугу, Локарно, Базеля, Шаффхойзена. Монети передано до Ермітажу³². Два празькі гроші дуже поганого ступеня збереження виявлені у складі скарбу неподалік с. Куртово Дубенського пов. на Волині, що містив також шостак Сигізмунда III Вази 1627 р., шостак Яна II Казимира 1661 р. та 71 монету Станіслава Августа Понятовського (1764–1795), московську полтину Петра I карбування 1719 р., полтину Єлизавети Петрівни карбування 1747 р. та полтину Анни³³.

Початковий етап – період Вацлава II Пжемисловича (1300–1305). У 1300 р. Вацлав II розпочав грошову реформу, мета якої полягала у виведенні з обігу некарбованих фрагментів дорогоцінних металів та денарієвих монет попередніх емісій. Для досягнення цієї мети було вирішено розпочати карбування якісної срібної монети та заборонити обіг срібла у зливках, і таким чином дозволити торгівлю лише з використанням монет³⁴. Скарби празьких грошів разом зі ще залишеними в обігу срібними фрагментами зафіксовані на Волині. У 1866 р. у межах с. Тернавка Ізяславського р-ну виявлено 50 срібних монет, серед яких 32 празьких грошів та 4 шматки срібла³⁵.

Знахідки ранніх богемських монет – найбільш рідкісні, аналогічно як і найпізніших. Так, В. Н. Рябцевичем станом на 2004 р. зафіксовано лише два екземпляри даних монет Вацлава II на території Білорусі, що складає 0,02 % від загальної кількості монет у скарбах з чеськими монетами³⁶. При цьому у Німеччині та Угорщині майже не зафіксовано знахідок монет Вацлава II³⁷.

Більшість знахідок празьких грошів Вацлава II (1300–1305), як і Яна I Люксембурзького (1340–1346), зафіксовано на території Західної України, а сконцентровані вони біля найбільших міст та фортець³⁸. Пунктами високої концентрації та притоку празьких грошів також були місця видобутку солі. До прикладу, на Волині ключову роль у торгівлі сіллю відігравало м. Белз³⁹.

³² Soboleva 1970: 227. № 147.

³³ Ibid: 228. № 150.

³⁴ Castelin 1953: 12–17. Soboleva 2006: 304.

³⁵ Soboleva 1970: 203. № 23.

³⁶ Rjabcevich 2005: 80.

³⁷ Soboleva 1969: 76, 78.

³⁸ Kozubovskyi 2012: 40.

³⁹ Ibid: 44.

Наявність монет Вацлава II у складі більш пізніх скарбів може бути спричинена потраплянням до депозитів тих монет, що й далі перебували в обігові, аж до середини XIV ст., разом із монетами пізніших правителів. Так, на теренах Бузького району було виявлено 60 празьких грошів, з яких чотири належали емісії Вацлава II, 51 примірник – емісії Яна I Люксембурзького, а решта п'ять монет – емісії Карла IV⁴⁰. Близько 10% частка монет Вацлава II серед празьких грошів (інші монети емісії Яна I Люксембурзького) зафіксована у скарбі з Іваничівського р-ну Волинської обл. Також у знахідці був присутній шматочок срібла та угорський грош Карла Роберта (1308–1342)⁴¹. Празький гріш Вацлава II виявився єдиним серед 1177 монет пізніших правителів. Усі монети були виявлені у скарбі неподалік с. Великі Єрчики Сквирського р-ну Київщини⁴². Одиначні знахідки монет Вацлава II були більш рідкісні, аніж у складі скарбів. Один празький гріш Вацлава II був випадково знайдений у с. Заріччя поблизу м. Володимира-Волинського⁴³.

Скарбів раннього періоду обігу празького гроша дуже небагато⁴⁴. В опублікованих у нумізматиці історіографії топографіях українських скарбів ранні празькі гроші часто потрапляли до складу депозитів XV ст. обрізаними по кружку до першого кола легенди, що визначає знахідки цілих ранніх празьких грошів як таких, що варті окремої уваги.

Особливий інтерес викликає знахідка празького гроша Вацлава II під час виконання стаціонарних археологічних робіт на території замку Нялаб на Закарпатті (рис. 1). Зазначений примірник має цілий необрізаний кружок, що може вказувати на те, що він потрапив на територію замку на початку проникнення широкого гроша в даний регіон. Знахідка цілого та необрізаного гроша Вацлава II на території замку змінює попередньо сформовані уявлення про непоширеність чеських монет на початковому етапі їх побутування на території Угорщини. Можна стверджувати, що перші празькі гроші були не епізодичними й не випадковими проникненнями до грошового обігу Закарпаття. Місцеве населення послуговувалося ними вже з початку XIV ст. Ці монети логічно вписуються у шлях просування празьких грошів через Угорщину та Молдову на Схід.

⁴⁰ Kryzhanivskyi 2019–2020: 21.

⁴¹ Hnatiuk 2017–2018: 14.

⁴² Potylchak 2021: 194.

⁴³ Hnatiuk 2017–2018: 16.

⁴⁴ Kryzhanivskyi 2019–2020: 16.

Рис. 1. Богемія, Вацлав II, грош. Вага – 3,16 г, діаметр – 2,63/2,7 мм.

Знайдено в Королівському замку Нялаб, Закарпаття

Період Яна I Люксембурзького (1310–1346) та Карла I (IV) (1346–1378).

Син Вацлава II – королевич Вацлав III (1305–1306), помер некоронованим, а при його наступниках празькі гроші не карбувались. Оскільки некоронований Вацлав III помер, то на монетах Вацлава IV вказується легенда WENCESLAVS TERCIVS, оскільки він, фактично, був четвертим, але серед коронованих – третім.

За часів короля Яна I Люксембурзького карбування празьких грошів було відновлено за зразком монет Вацлава II, їх середня вага коливалась у межах 3,5–3,678 г, діаметр – 28 мм (рис. 2). Також у Кутній Горі на цю пору відновилося карбування золотої монети – флорину. Прикметно, що потрапляння золотих богемських монет на територію України дослідниками частіше розглядається в контексті обслуговування міжнародної торгівлі вищою ланкою грошового обігу – золотою монетою – цехіном, флорином, а згодом і дукатом. Вважаємо, що в дослідженні обігу празького гроша необхідно звернути більш ретельну увагу на знахідки чеських монет у комплексі із золотими європейськими монетами.

Рис. 2. Богемія, Ян I Люксембурзький (1310–1346), грош, м. д. Кутна Гора⁴⁵

⁴⁵ Warszawski Dom Aukcyjny – M. i M. Romuald Sawicz > Auction 23. Auction date: 26 November 2022. Lot number: 44.

Рис. 3. Богемія, Ян I Люксембурзький (1310–1346), флорин (голдгульден), м. д. Куттенберг. Вага – 3,5 г.⁴⁶ Легенда аверсу: IONES R BOEM

У Чехії король Карл носив ім'я Карл I, а в сані імператора священної Римської імперії він був Карлом IV. У пору правління Карла I марка мала 14 лотів срібла, з якої карбувались уже 70 грошів, що спричинило падіння ваги монети до 3,16 г, діаметру – до 27 мм⁴⁷.

Найбільша концентрація знахідок монет Карла I спостерігається саме на Волині, хоча поділ князівства між Польщею та Литвою протягом 1340–1383 років суттєво впливав на надходження монети та розвиток регіону. Стимулом до відновлення притоків монет на Волинь послугувало відновлення фортець. Лише на відбудову Володимирського замку король Казимир III виділив колосальну суму – 3000 гривень широких грошів, що еквівалентно 144 000 празьких грошів, до того ж ще 600 гривень призначалися для упорядника та наглядача за будівництвом⁴⁸.

Наймасовішими богемськими монетами, що зустрічаються у знахідках на теренах країн Східної Європи, виявилися монети, викарбувані від імені королів Карла I (1346–1378) та Вацлава IV (1378–1419). Масові надходження чеської монети, за даними В. Н. Рябцевича, спостерігаються у 1380-ті – на поч. 1400-х рр., що радикально змінило основи грошового обігу у Великому князівстві Литовському (далі – ВКЛ). У Південних землях празький гріш стрімко посунув позиції доти домінуючої там ординської монети, у результаті чого протягом 1340-х рр. на фоні процесів розпаду Золотої Орди він зайняв значно міцніші позиції⁴⁹.

У період правління Карла IV (1346/1347 – 1355/1356) на монетарнях у Кутній Горі та Празі карбували *золоті дукати (голдгульдени)* (рис. 3, 4). Стилiстика їх реверсу була ідентична зі стилістикою празьких грошів⁵⁰. У цьому контексті важливе питання практичної відсутності вказаних гольдгульденів на українських землях. З урахуванням ідентичності реверсу срібного празького гроша та золотого гольдгульдену Богемії не можна виключати виявлення випадків позолочених

⁴⁶ Bolaffi Spa > Auction 42. Auction date: 1 December 2022. Lot number: 1372.

⁴⁷ Kharlampovich 1927: 300.

⁴⁸ Kozubovskyi 2012: 47.

⁴⁹ Rjabcevich 2005: 79.

⁵⁰ Militký, Veselý 2005: 139–141.

празьких грошів, тобто традиційних празьких грошів, додатково покритих поверхневим шаром золота через намагання видати срібну монету за золоту. Але варто бути свідомими того, що можливість такої події хоча й існує та має аналоги в історії грошового обігу⁵¹, проте вона виглядає малоімовірною через рідкісність богемського золотого голдгульдена.

Рис. 4. Богемія, Карл I (1346–1378), голдгульден б/д, м. д. Куттенберг⁵²

Пік надходження – період правління Вацлава IV (1378–1419). За правління Вацлава IV відбувається подальше погіршення якості монети – марка містила 10 лотів і вага монети впала до 2,68 г. Діаметр зменшується ще на 1 мм⁵³. Курс празького гроша до дуката дорівнював уже 17 грошів⁵⁴. Зменшення вмісту срібла та збільшення кількості міді у празьких грошах було затверджене декретом Вацлава IV від 1407 р. Відповідно, саме він офіційно дозволив псувати якість празького гроша⁵⁵. Серед величезного масиву знахідок монет Вацлава IV привертає увагу домінування монет періоду карбування 1405–1407 рр., натомість у Польщі переважають монети раннього періоду правління цього короля⁵⁶.

Під кінець періоду правління Вацлава IV якість празького гроша відчутно знизилась – його курс відносно дуката у 1415 р. складав уже 23 гроші⁵⁷. Після завершення правління Вацлава IV у 1419 р. частка чеської монети у грошовому обігові починає зменшуватись і до пол. XV ст. вже складає 50 % проти 95 % станом на середину XIV ст. Так, у Малопольщі протягом 1410–1415 рр. домінувала чеська монета, натомість уже після 1430 р. головні позиції зайняла польська монета⁵⁸.

⁵¹ Boiko-Gagarin 2017: 343. Boiko-Naharin 2014.

⁵² Stack's Bowers Galleries (& Ponterio) > Summer 2022 Global Showcase Auction. Auction date: 22 August 2022. Lot number: 30312.

⁵³ Kharlampovich 1927: 300.

⁵⁴ Soboleva 2006: 306.

⁵⁵ Soboleva 1998: 179.

⁵⁶ Kozubovskyi 2012: 50.

⁵⁷ Soboleva 2006: 306.

⁵⁸ Kozubovskyi 2012: 50.

Емісія празьких грошів тривала ще кілька років і після смерті Вацлава IV, у період гуситських війн 1420–1436 рр.⁵⁹ Для посмертних випусків даних монет характерні штемпельні відміни – зображення корони на аверсі більш витягнуте, верхня намистина зливається з круговим обідком; літери внутрішньої легенди вищі і сягають до 5 мм; нанесена літера «N» в імені WENCESLAVS часто схожа на «П», а літера «S» нанесена дзеркально⁶⁰.

Празькі гроші до цього часу здобули дуже сильні позиції в Південній Німеччині. Так, за договором 1423 р. між Вюртембергом та південними німецькими містами заборонялась до обігу іноземна монета, окрім празького гроша, який визначався рівним 17 геллерам, а 14 празьких грошів дорівнювали 1 фунтові. У Бранденбурзі празький гріш прирівнювався до 8 пфенігів⁶¹.

Монети Вацлава IV та його попередників перебували в обігу десятиліттями, практично, до повного їх стирання, або ж потрапляли до скарбів. При цьому для населення у більшості випадків сам емітент на монеті ролі не грав, – празький гріш сприймався за одиницю срібла⁶².

Також у великих торгових угодах використовувався золотий дукат. У Празі на території Старого міста зафіксовано скарб, захований близько 1430 р., який складали 13 угорських дукатів Сигізмунда Люксембурзького (1387–1437) та англійські ноблі Едварда III (1327–1377)⁶³.

Георгій з Подебрад (1457–1471). Під час гуситських війн празькі гроші не карбувалися, відновлення їх карбування мало місце лише при королю Георгієві з Подебрад (1457–1471). Монети почали виготовляти зі зменшеним вмістом срібла – до 7 лотів у марці, а вага монети склала 2,59 г.⁶⁴ У Кутній Горі 1469 р. було виготовлено гроші вагою 2,7 г, реальний вміст срібла в яких складав лише 1,69 г. Тобто, монету було виготовлено аналогічної якості з монетою Вацлава IV⁶⁵. Г. Козубовський відзначив, що гроші Георгія з Подебрад (1457–1471), практично, не брали участі у грошовому обігові⁶⁶. Рідкісна знахідка монети Георгія з Подебрад була виявлена серед 792 празьких грошів, знайдених поблизу м. Вітебська⁶⁷.

Владислав II (1490–1516). Монети Владислава II (1490–1516) *зафіксовані серед волинських знахідок у складі скарбів із золотими дукатами.* Так, у Луцькому повіті неподалік с. Боратин, імовірно в кінці XIX ст., виявлено комплекс із празьким грошем Вацлава II разом із голландськими дукатами й талерами

⁵⁹ Soboleva 1970: 80.

⁶⁰ Soboleva 2006: 307.

⁶¹ Soboleva 1969: 82.

⁶² Soboleva 1970: 81.

⁶³ Militki 2007: 242–248.

⁶⁴ Kharlampovich 1927: 300.

⁶⁵ Soboleva 2006: 307.

⁶⁶ Soboleva 1970: 81.

⁶⁷ Rjabcevich 2005: 80.

швейцарського кантону Сент-Галлену⁶⁸. Аналогічний за вмістом скарб із с. Княжа Володимир-Волинського повіту Волинської губернії, виявлений у 1882 р. До його складу, окрім монети Владислава II, входили срібні польські монети Сигізмунда II, 15 дукатів кін. XVI ст. – поч. XVII ст. карбування міст Гельдерн, Утрехт, Фрізії, а також угорських, венеціанських та османського алтуна⁶⁹. Наразі вдалось зафіксувати дві знахідки грошів Владислава II. Обидві були супутніми із золотими монетами. Чи це випадковість, чи тенденція – це ще слід з'ясувати у світлі нових знахідок.

Людовік I (1516–1526). За правління Людовіка I відбулося відкриття нового монетного двору у м. Йоахімсталі (1518 р.), де виготовлялися гроші у 1519, 1520 та 1522 рр. Пізніше, протягом 1523–1524 рр., епізодична емісія відбулась і в Кутній Горі. Один екземпляр празького гроша Людовіка I наявний у колекції Одеського археологічного музею, на жаль, без інформації про місце його виявлення⁷⁰. Празькі гроші карбувались до 1526 р.⁷¹

Фердинанд I (1526–1564). Представник династії Габсбургів на чеському престолі Фердинанд I наказав карбувати гроші в м. Яхімові (Йоахімсталі, де пізніше розпочнеться карбування перших талерів). Монети Фердинанда I більше характерні для пізніших скарбів. Туди вони потрапили як включення із залишкової маси грошового обігу. Так, у 1906 р. неподалік с. Нужець Ковельського пов. Волинської губ. виявлено 986 монет із грошем Фердинанда I та польськими монетами від Олександра Ягеллона до Сигізмунда III Вази; угорські монети від Людовіка – до Матіаша (1612–1619); пруські монети Альбрехта Гогенцоллерна, Яна Сигізмунда (1608–1619); німецькі монети Бранденбургу, Пфальца, Юліх-Клеве-Бергу, Гольштейну, Насау, Ліппе, Ханау, Сілезії, Помор'я, єпископств Хільдесгайму, Брігу, Міндену, Падеборну, міст Ганновера, Магдебурга, Цуга; московські копійки Івана IV, Федора Івановича, Василя Шуйського та Владислава Сигізмундовича⁷². Наявність монет Фердинанда I (1526–1564) більш характерна для особливо великих скарбів, при цьому до чеської емісії у складі таких депозитів потрапляє лише 1 монета. У 1886 р. неподалік від м. Переяслава на Київщині було виявлено празький гріш Фердинанда I серед 577 монет литовських, польських, балтійських, пруських та німецьких, використання яких було характерне для грошового обігу XVII ст.⁷³ Гріш Фердинанда I був виявлений у 1895 р. неподалік с. Смотрича на Поділлі серед 1144 литовських, польських, німецьких, балтійських, угорських і трансільванських монет XVII ст.⁷⁴ У 1959 р. неподалік с. Вербівці

⁶⁸ Soboleva 1970: 229. № 156.

⁶⁹ Ibid: 228. № 149

⁷⁰ Kokorzhickaja 2010: 94.

⁷¹ Kharlampovich 1927: 300.

⁷² Soboleva 1970: 228–229. № 153.

⁷³ Ibid: 230. № 161.

⁷⁴ Ibid: 231. № 165.

Чернівецької обл. виявлено 2000 монет – 52 польських гроша, 1303 литовських гроша та півгроша, грош Гданська, 12 грошів Бранденбургу-Пруссії, 12 угорських дукатів, а також 1 празький гріш Фердинанда I карбування 1544 р.⁷⁵ Останній празький грош було виготовлено 1547 р.⁷⁶

Ареал обігу. Знахідки у складі скарбів. У більшості випадків малі скарби із празькими грошами фіксуються із кількістю монет до 100 примірників, що засвідчує активне використання цієї монети широкими верствами населення в повсякденному житті та при здійсненні дрібних покупок⁷⁷. За даними В.Н. Рябцевича, перший етап обігу празького гроша припадає на початок XIV ст., у цей час на території ВКЛ курсують монети Золотої Орди та монетно-вагові зливки, більш компактними групами вирізняються монети Червоної Русі (з 1350-х рр.) та князівства Київського (з 1360-х рр.). Найбільш ранні скарби з празькими грошами на Галичині та Волині А. Крижанівський вказує з датуванням заховання 1346 та 1378 рр., а в Подніпров'ї скарб було заховано у 1359–1360 рр.⁷⁸

Цікавий скарб у контексті східного шляху просування празьких грошів був виявлений у 1894 р. на околицях с. Торговиці Уманського повіту Київської губернії. Окрім 6 празьких грошів Вацлава II, Яна I та Карла IV у тезаврації були наявні 167 джучидських монет – 10 дангів Токти (1310–1311), 22 данги Узбека (1313–1340), 102 данги Джанібєка (1341–1355), 26 дангів Бірдібека (1357–1359), 1 данг Кульни (1359–1360) та 6 дангів Навруза (1359–1360)⁷⁹. Празький гріш Вацлава III (IV) був виявлений серед побутових речей різного часу у с. Миропілля на Сумщині (монета зберігається у Сумському обласному краєзнавчому музеї з інв. № КН-40195)⁸⁰.

Празькі гроші відігравали роль головного платіжного засобу у ВКЛ, тому виглядає цілком логічним їх **потрапляння до скарбів литовських монет**. Так, у 2011 р. Любецькою археологічною експедицією Чернівецького національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка під час розкопок на Замковій (Мазепиній) Горі у м. Любечі було виявлено скарб, який містив 3 празькі гроші Вацлава IV (1378–1419), а також 51 литовську монету Олександра Ягеллона, з яких було 8 напівгрошів та 43 пенязі⁸¹. У 1884 р. на околицях м. Бердичіва виявлено 172 празьких грошів Вацлава IV та 197 литовських пенязів⁸².

Також відома знахідка празького гроша Вацлава IV разом із монетами литовського намісника – київського князя Володимира Ольгердовича, виявлена у

⁷⁵ Ibid: 231. № 166.

⁷⁶ Soboleva 2006: 308.

⁷⁷ Soboleva 1998: 180.

⁷⁸ Rjabcevich 2005: 79.

⁷⁹ Soboleva 1970: 200. № 8.

⁸⁰ Kalashnyk & Hordiienko 2015: 44.

⁸¹ Veremeichuk & Kozubovskiy 2006: 64. Передано до зібрання Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського. Інв. № Вр-3486/1-54.

⁸² Soboleva 1970: 209. № 55.

1897 р. неподалік м. Таращі Київської губ.⁸³ У 1885 р. у Литві в районі м. Реша (Reša) Віленського пов. було виявлено скарб із тригранними зливками гривні вагою 178,6 г та монетою Володимира Ольгердовича. Окрім них були зафіксовані 14 грошів Вацлава II, Яна I Люксембурзького та Карла IV, 10 монет магістрату м. Ревель, 7 литовських пенязів типу «вершник – подвійний хрест», 16 рублених шматків срібного дроту, а також 14 половин гривень⁸⁴.

Особливість скарбів із празькими грошами на українських землях зумовлена специфікою монетної лічби. Монети рахували на **копу** – **60 од. монет, або на півкопу** – **30 монет**. *Півкопу* монет було виявлено у 1898 р. на Київщині в околицях с. Чайки Канівського повіту. Це були 30 монет Карла IV та Вацлава IV, а також 5 ординських дангів хана Кубяка⁸⁵. У 1895 р. 30 празьких грошів Вацлава IV та сережки були виявлені неподалік с. Обмачево Конотопського повіту⁸⁶. У Буському р-ні було виявлено *1 копу* з 60 празьких грошів із монетами королів Вацлава II, Яна I та Карла IV⁸⁷. У 2003 р. неподалік м. Калусь Івано-Франківської обл. було виявлено 120 празьких грошів Вацлава II, Яна I та Карла IV, а також окрім зазначених двох кіп грошів зафіксований угорський грош Карла Роберта⁸⁸. У 1898 р. неподалік с. Волокітіно Путивльського пов. Чернігівської губ. виявлено 60 празьких грошів, з яких один грош Вацлава II виявився фальшивим⁸⁹. Неподалік с. Пасторське Чигиринського повіту Київщини у 1883 р. виявлено 86 празьких грошів, серед яких монети Карла IV, Вацлава IV та львівський грошик Людовіка Угорського⁹⁰ (*півтори копи грошів*); У 1912 р. у Львові на вул. Казимирівській був виявлений 61 празький грош: 3 монети Вацлава II, 57 монет Яна I Люксембурзького, 1 монета Вацлава IV, частина монет обрізана по колу⁹¹ (*дві копи грошів*); У районі с. Лука Таращанського пов. Київщини у 1854 р. виявлено скарб із 235 або 244 празьких грошів Вацлава IV⁹² (тобто, загальна кількість монет становила *4 копи*); уздовж дороги між містами Дубно та Рівне було у 1866 р. виявлено 592 празьких грошів Карла IV та Вацлава IV⁹³ (*майже 20 кіп грошів*).

На території України відомі також і **винятково величезні скарби** зі вмістом празького гроша. Найбільшим на території ВКЛ В. Рябцевич називає скарб із *6173 монет*, що був виявлений в с. Литва Молодеченського р-ну Мінської обл. у 1992 р. Окрім монет скарб містив рідкісний зразок східнокримської торевтики, яка

⁸³ Ibid: 211. № 68.

⁸⁴ Soboleva 1970: 223. № 140.

⁸⁵ Soboleva N.A. 1970: 210. № 63.

⁸⁶ Ibid: 214. № 84.

⁸⁷ Kryzhanivskyi 2019–2020: 21.

⁸⁸ Kozubovskyi 2009: 192.

⁸⁹ Soboleva 1970: 203. № 21.

⁹⁰ Ibid: 212. № 71.

⁹¹ Ibid: 212. № 72.

⁹² Ibid: 211. № 69.

⁹³ Ibid: 212. № 73.

складалася з 11 масивних срібних пластин, пряжки та наконечника парадного поясу. Більшість монет належала емісії Вацлава IV. В. Рябцевич акцентує увагу на тому, що за кількістю цей скарб перевершив відомий до того найбільший скарб 1887 р. із с. Клочково Чернігівської обл., що складався із 3487 монет Вацлава IV та Карла IV⁹⁴.

Волинь. Скарби празьких грошів на Волині відомі у значній кількості. Монети XIV ст. були виявлені неподалік с. Явориця Луцького р-ну⁹⁵. У 1883 р. в районі с. Старий Миропіль Новоград-Волинського пов. було виявлено 42 празьких гроші XIV ст. разом із монетно-ваговою гривнею та сережками⁹⁶. Інший монетно-речовий скарб із празькими грошами зафіксований в районі с. Підгайці Луцького пов., у якому окрім 159 празьких грошів Карла IV виявлено позолочені срібні прикраси⁹⁷. У 1897 р. на околицях с. Хрінники Дубенського пов. Волинської губ. виявлено скарб празьких грошів XIV ст.⁹⁸ У 1869 р. в районі с. Петрашів Овруцького пов. був зафіксований скарб із майже копою грошів – 58 монет Вацлава IV⁹⁹. На території Волині зафіксовані також і значні за обсягом скарби празьких грошів. У 1865 р. у районі с. Верхів Володимирського пов. виявлено депозит із 1300 празьких грошів¹⁰⁰. У 1866 р. на околицях с. Шпіколоси Володимирського пов. виявлено 1298 празьких грошів¹⁰¹. У 1913 р. у районі с. Коптівщина Овруцького повіту на Волині було виявлено 164 празьких гроші Карла IV, в тому числі дві монети мали на своєму полі контрамарки м. Резна (Rezna) та м. Ульма¹⁰².

Знахідки празьких грошів на Волині часто фіксуються у скарбах разом з іншими монетами – литовськими та польськими. Так, у 1898 р. на околицях м. Луцька було виявлено скарб із 8 празьких грошів Вацлава IV, 14 литовських пенязів, 3 срібних монет Владислава Ягеллона, а також 1 монети Казимира Ягеллона¹⁰³. У 1897 р. у с. Полганів Луцького повіту під час сільськогосподарських робіт виявлено 400 дуже стертих празьких грошів (імовірно Вацлава IV), 800 литовських пенязів типу «наконечник списа» – Колюмни, 1 грошик Червоної Руси за правління Владислава Опольського¹⁰⁴. Неподалік с. Ключники Канівського пов. на Київщині у 1887 р. було виявлено 100 празьких грошів, а також монети Золотої Орди, у тому числі із надкарбуваннями Колюмни¹⁰⁵.

⁹⁴ Ibid: 215. № 88. Rjabceвич 2005: 80.

⁹⁵ Ibid: 202. № 16.

⁹⁶ Ibid: 202. № 17.

⁹⁷ Ibid: 209. № 53.

⁹⁸ Ibid: 202. № 20.

⁹⁹ Ibid: 210. № 60.

¹⁰⁰ Ibid: 208. № 49.

¹⁰¹ Antonovich, 2013: 58. Soboleva 1970: 209. № 50.

¹⁰² Soboleva 1970: 210. № 58.

¹⁰³ Soboleva 1970: 209. № 51.

¹⁰⁴ Ibid: 220. № 125.

¹⁰⁵ Ibid: 222. № 133.

Київщина. У 1887 р. на території Братського монастиря було виявлено три празькі гроші Вацлава II та Яна I Люксембурзького. Знахідки передано до Київської духовної академії¹⁰⁶. У 1900 р. у м. Київ в районі перетину вул. Трьохсвятительської та Десятинної, на подвір'ї В. Ф. Симиренка, виявлено п'ять празьких грошів XIV ст.¹⁰⁷ У 1902 р. у районі Микільського Больницького монастиря знайдено скарб із 2236 монет, що складався із широких грошів королівства Богемії часів королів Карла I (1346–1378) та Вацлава III(IV) (1378–1414), монет польського короля Владислава Ягайла (1386–1392), джучидських монет ханів Токтамиша (1380–1395) та Тимур-Кутлуга (1395–1399), а також татаро-генуезьких аспрів, карбованих у Кафі. Комплекс було передано до Ермітажу у м. Санкт-Петербург¹⁰⁸. Детальне наукове вивчення комплексу здійснене С. В. Пивоваровим¹⁰⁹.

Празький гріш XIV ст. був виявлений В. Г. Ляскоронським у 1925 р. під час археологічних робіт на території Софійського собору в м. Києві¹¹⁰.

У 1985 р. в м. Києві на території Парку Слави також був знайдений скарб «празьких грошів» (241 ціла монета та 3 розламані навпіл)¹¹¹, що нині зберігається у Національному заповіднику «Києво-Печерська Лавра»¹¹². Празький грош Вацлава III(IV) (1378–1414) був виявлений у межах Михайлівського Золотоверхого собору, на території монастиря¹¹³. Скарб із 21 празького гроша XIV–XV ст. був зафіксований в с. Скочинець Білоцерківського р-ну і переданий до районного краєзнавчого музею¹¹⁴. У 1914 р. в районі с. Нежиловичі Радомишльського пов. Київської губ. виявлено 23 монети Карла IV, 1541 грош Вацлава IV, а також 19 сильно стертих празьких грошів та один фрагментований¹¹⁵.

У районі с. Пекарі Черкаського пов. Київщини у 1880 р. знайдено значний за обсягом монетно-речовий скарб, що складався із 672 монет, в тому числі містив 20 празьких грошів Вацлава IV, з яких сім монет було передано до Київської духовної академії¹¹⁶. До 1850 р. неподалік м. Терєбовлі Тернопільської обл. був виявлений величезний скарб, який містив 10 празьких грошів Вацлава IV, один угорський денарій Марії, 47 угорських денаріїв Владислава Варненчика, 16 сілезьких денаріїв XIV–XV ст., 4 молдавські монети, 263 півгроші та 45 дрібних монет Владислава Ягеллона, 4 руських грошики Владислава II, 7 невизначених

¹⁰⁶ Ibid: 200. № 7.

¹⁰⁷ Ibid: 202. № 18.

¹⁰⁸ ЦДІАК. Ф. 128. Києво-Печерська лавра. Оп. 1. Спр. 3008. Арк. 1, 4 зв., 6, 15. Soboleva 1970: 210. № 62. Ryvovarov 2016: 166–170. Bielaia & Rasputina 2020: 36.

¹⁰⁹ Ryvovarov 2016: 166–170.

¹¹⁰ Ivanysko 2004: 114.

¹¹¹ Kozubovskij & Ivakin 1991: 77–86.

¹¹² Kabanets & Syrota 1999: 172–176.

¹¹³ Fisun 2008: 23.

¹¹⁴ Yarmola 1994: 30–32.

¹¹⁵ Soboleva 1970: 211. № 66.

¹¹⁶ Ibid: 214. № 83.

львівських грошиків, 3533 литовські пенязі типу «наконечник списа» – Колюмни¹¹⁷.

Цікавими є найбільш віддалені від основного ареалу обігу знахідки празьких грошей.

Росія. В Калузі та її околицях (входили до складу ВКЛ) зафіксовано 28 знахідок празьких грошів¹¹⁸. У Тульській обл., в районі с. Бухновка Костомарівської вол., празькі гроші кількістю 26 монет відмічено у скарбі разом із джучидськими дангами та монетами із надкарбуваннями м. Рязані часів Івана Федоровича (1427–1456)¹¹⁹. На території Псковської обл. у Кун'їнському р-ні у 2009 р. був виявлений скарб празьких грошей, який складався із 168 монет Вацлава III(IV) та однієї монети Карла I, із них 4 монети були фрагментовані¹²⁰. Знахідки празьких грошів, переважно Вацлава IV, зафіксовані також у Брянській обл.¹²¹ Знахідки празьких грошів Вацлава II виявлені й у м. Смоленську¹²². У серпні 1997 р. Новгородською археологічною експедицією було знайдено уламок празького гроша Вацлава IV. Опіраючись на цю та інші знахідки на території Росії, дослідниця Н. Соболева висунула тезу про походження у грошовій лічбі Московії терміна «грош», який дорівнював 2 копійкам, – від празького гроша, що його, за версією дослідниці, переплавляли з метою отримання металу для московських монет¹²³. При тому що територія нинішньої Росії виходить за межі основного ареалу обігу празького гроша, дослідникам удалось відмітити і досить значні за обсягом скарби: у 1877 р. біля с. Кочергіно Тверської губернії виявлено скарб із 750 празьких грошів Вацлава IV та Карла IV¹²⁴, у 1896 р. біля с. Красніківській Орловської губернії було виявлено депозит із 504 празьких грошів Вацлава IV¹²⁵.

Щодо знахідок празьких грошів на території Московщини, імовірноше за все, їх потрапляння на Схід може відноситись до третього хронологічного періоду поширення празького гроша – разом із більш пізніми монетами XVI–XVII ст., в той час як торговці, яким траплялася богемська монета, розглядали її як срібну сировину для продажу на монетний двір. Відповідної ролі у грошовому обігові Московщини та власних виокремлених особливостей обігу празький грош на цій території, явно, не відіграв і стати прототипом для назви грошової одиниці, відповідно, не міг.

¹¹⁷ Soboleva 1970: 213. № 78.

¹¹⁸ Tkachenko & Huharev 2009: 117–118.

¹¹⁹ Shebanin 1999: 85.

¹²⁰ Travkin 2011: 87–89.

¹²¹ Soboleva 1970: 205. №№ 25–30.

¹²² Ibid: 198.

¹²³ Soboleva 2006: 314.

¹²⁴ Soboleva 1970: 206. № 31.

¹²⁵ Ibid: 207. № 37.

На території *Молдови* знахідки празьких грошів сконцентровані в основному біля північних кордонів, – у складі скарбів із Сирету, Сорок, Строешт, Кухурешт та Сучави¹²⁶.

Незначна кількість празьких грошів зафіксована в *Латвії* – лише десять примірників, серед яких монети Вацлава II (1300–1305) та Карла I (1346–1378), які потрапили туди, скоріш за все, з території Литви¹²⁷.

Найбільш дальніми місцями виявлення празьких грошів є результати випадкових потраплянь – знахідка празького гроша зафіксована на *Kinpi*¹²⁸, що проф. Філіп Грірсон пов'язав із торгівлею між країнами Європи та Єгиптом.

Знахідки празьких грошів із золотими монетами. У 1882 р. неподалік с. Княже Володимир-Волинського пов. Волинської губ. виявлено скарб із празьким грошем Владислава II, а також 15 голландськими дукатами XVI–XVII ст. карбування міст Гельдерна, Утрехта, Фрізії, цехінів м. Венеції та алтунами Османської імперії¹²⁹.

У 1886 р. в Проскурівському пов. на Поділлі виявлено скарб із 63 празьких грошів, 6 джучидських дангів, 43 акче Хаджи Гірея, 6 акче Нур-Девлета, 857 монет Менглі I Гірея, 21 татаро-генуезького аспра, 6 прорізаних монет, 1 молдовської монети, 3 польських монет та 1 угорського дуката Матяша Корвіна¹³⁰.

Фрагментовані монети. Нерідко у складі скарбів або як одиничні знахідки можна виявити фрагменти празьких грошей – здебільшого розламані навпіл монети, рідше трапляються їх менші частини. Фрагментовані празькі гроші відомі в Литві, вага яких становила 0,45 г, 0,6–0,8 г та 0,122 г, що можна трактувати як спроби надання їм відповідності раннім литовським монетам¹³¹. Частини празьких грошів виявляються як у складі скарбів, так і як одиничні знахідки. Прикметним у цьому питанні є те, що у складі скарбу часто трапляються дві розламані половини однієї і тієї самої монети. Іноді у скарбах також можна виявити фрагментовані монети з контрамарками, що підтверджує тезу про необхідність надати торговим угодам в умовах нестачі розмірних монет більшої гнучкості.

Контрамарки на празьких грошах. Празькі гроші з контрамарками досить рідкісні у знахідках на землях Східної Європи¹³². Нанесення надкарбувань в ряді німецьких міст здійснювалося з метою надання монетам статусу законного засобу платежу. Натомість, наявні у скарбах монети з контрамарками у вигляді гербів

¹²⁶ Derhacheva 2009–2010: 21–22.

¹²⁷ Berga 2006: 186–187.

¹²⁸ Grierson 1973: 33–44. Soboleva 2006: 309.

¹²⁹ Soboleva 1970: 228. № 149.

¹³⁰ Ibid: 221. № 129. Монети передано до Державного Ермітажу у м. Санкт-Петербург.

¹³¹ Kozubovskyi 2009: 196.

¹³² Kozubovskyi 2011: 203.

німецьких міст прямо не свідчать про тісні торгові зв'язки саме із цими містами, проте фіксують основні напрямки торгово-грошових відносин населення українських земель із представниками найбільш розвинутих регіонів Півд. Німеччини¹³³.

У 1924 р. неподалік с. Сковинець Брусилівського р-ну Житомирської обл. був виявлений скарб із 230 празьких грошів, з яких 7 монет містили контрамарки міст Регенсбурга, Зоста, Бамберга-на-Майні, а також надкарбування у вигляді одноголового орла, що має неоднозначну ідентифікацію¹³⁴.

Навесні 2000 р. неподалік с. Томашівка Фастівського р-ну Київської обл. було знайдено скарб із 65 цілих та 3 фрагментованих празьких грошів, з яких усі, крім однієї монети Карла I (1346–1378), належали емісії Вацлава IV (1378–1419). У комплексі також знаходились 3 монети з контрамарками міст Регенсбурга та Аугсбурга, а також Швабського союзу¹³⁵. Ці монетні знахідки експонуються в Музеї грошей Національного банку України¹³⁶.

Сьогодні один із найбільших та найстаріших з відомих скарбів празьких грошів із контрамарками – комплекс із с. Сезенкове, що на Переяславщині, виявлений у 1895 р., який нараховує 183 монети¹³⁷. З усіх монет скарбу була надкарбованою майже третина, з яких 51 монета містила надкарбування німецьких міст: Аугсбурга – 3 прим., Брауншвейга – 1 прим., Кемптона – 2 прим., Шторгарда – 1 прим., Регенсбурга – 5 прим., Бамберга – 1 прим., Зальцбурга – 5 прим., Шлетінштадена та Шторгарда – 1 прим., Гослара – 2 прим., Шлетінштадера – 1 прим., Хокстера – 2 прим., Ульма – 16 прим. та надкарбування невизначених міст – 17 монет¹³⁸. У 1926 році неподалік м. Вітебська було виявлено скарб із 792 празьких грошів, у тому числі 2 монети мали надкарбування міст Регенсбурга та Аугсбурга, а також у скарбі зафіксовано рідкісний грош Георгія Подебрада (1457–1471)¹³⁹. Контрамарковані монети виявлені також під Гомелем, – серед близько 100 празьких грошів Вацлава IV на кількох монетах були контрамарки міст Регенсбурга та Майнца¹⁴⁰. У 1970-ті рр. на Замковій горі у Києві було виявлено частину скарбу – 24 празькі гроші, з яких 2 містили контрамарки – міст Аугсбурга (1 прим.), Зальцбурга (1 прим.), Нюрнберга (1 прим.), Регенсбурга (1 прим.) та Ульма (2 прим.), Касселя (1 прим.) та Донауверта (1 прим.)¹⁴¹. Дві монети з

¹³³ Ibid: 207.

¹³⁴ Sivers 1922: 25. № 76.

¹³⁵ Kozubovskij & Strokov 2001a: 188–189. Kozubovskij & Strokov 2001b: 48.

¹³⁶ Muzei hroshei: naukovo-populiarnyi kataloh 2021.

¹³⁷ Soboleva 1970: 226. № 143.

¹³⁸ Kozubovskiy 2011: 206–206.

¹³⁹ Kharlampovich 1927: 297. Soboleva 1970: 226. № 144.

¹⁴⁰ Ibid: 298.

¹⁴¹ Kozubovskij 1999: 153–155. Kozubovskiy 2011: 203–204.

надкарбуваннями серед 280 празьких грошів та 30 акче Хаджи I, Нур Девлета та Менглі I Гіреїв виявлено в Баришівському р-ні Київщини¹⁴².

Г. Козубовським було досліджено питання обігу празьких грошів із контрамарками. У результаті опрацьованих близько 80 монет-знахідок із контрамарками з'ясовано – приналежність контрамарок відносилась до Південної Німеччини – Вестфалії, Брауншвейгу та Саксонії, натомість явище надкарбування монет не було характерним для Західної та Північної Німеччини¹⁴³. Як бачимо, найчастішими надкарбуваннями серед виявлених в Україні були монети з надкарбуваннями міст *Ульма, Аугсбурга, Зальцбурга та Регенсбурга*.

Відмітимо, що у складі нових монетних знахідок з надкарбуваннями, останні належали не лише німецьким, а й чеським містам – Празі, Брно та Їглаві.

Монети з кількома надкарбуваннями. Навесні 2010 р. на розораному узбережжі річки поблизу с. Курники Вінницької обл. знайшли скарб празьких грошей з одним контрамаркованим примірником. До складу давнього депозиту входило 15 цілих монет та 7 уламків. Усі надані монети можна визначити як празькі гроші, карбовані в Богемії від імені короля Вацлава IV у першій половині XV ст. Серед монет та їх уламків особливий інтерес викликає гріш Вацлава IV із двома контрмарками на реверсі (рис. 5). Два надкарбування у вигляді ключа відносяться до контрмарок німецького м. Зост (нім. Soest)¹⁴⁴. Такі контрамарки м. Зост використовувалися для підтвердження якості та повної ваги празьких грошей. Відомо 7 типів таких надкарбувань, які відрізняються стилем ключа.

Рис. 5. Богемія, Вацлав IV, грош з подвійною контрамаркою німецького м. Зост

У нумізматичній історіографії панує уявлення про причини нанесення контрамарок на празькі гроші. Полягав процес у виокремленні більш якісних монет від примірників, що з'явилися у процесі погіршення якості монети. Тоді при цьому виникає логічне питання: чому на одну монету можуть потрапити дві, та навіть і

¹⁴² Hnatiuk 2017–2018: 16.

¹⁴³ Kozubovskyi 2011: 207.

¹⁴⁴ Katz 1927, Tab. II, № 73.

чотири, контрамарки різних міст, невже для підтвердження її якості не достатньо було однієї? Відповідь на це питання може лежати у площині прагнення німецьких міст до створення валютних союзів та затвердження празької монети на локальному рівні¹⁴⁵. Прикметно, що при наявності на монеті двох та більше контрамарок найчастіше однією з них буде контрамарка міст масового поширення надкарбованих монет – Ульма, Аугсбурга, Регенсбурга чи Зальцбурга¹⁴⁶.

За результатами аналізу знахідок, які містили празькі гроші з надкарбуваннями, Г. Козубовський дійшов висновку, що **період нанесення надкарбувань був дуже широким**: від останніх десятиліть XIV аж до початку XVI ст. (1370–1510)¹⁴⁷, а основна маса надкарбованих монет, знайдених в Україні, свідчить про шлях надходження празьких грошів також із Німеччини. Накопичені протягом XV ст. празькі гроші виконували функцію основного резерву у грошовому обігові ВКЛ. Дослідник звернув увагу й на концентрацію знахідок празьких грошів із надкарбуваннями у двох регіонах – у межиріччі Верхнього Дніпра та Західної Двіни у напрямку міст Вітебська та Смоленська. Іншим ареалом їх обігу була концентрація у Середньому Подніпров'ї та навколо м. Києва¹⁴⁸. Після 1428–1429 рр. хвиля контрамаркування празьких грошів пішла на спад¹⁴⁹.

Обрізані празькі гроші в Галичині. Обрізання празьких грошів набуло масового характеру, аналогів за масовістю цьому не спостерігалось ніде в Європі¹⁵⁰. Подібний процес спостерігався з обрізуванням монет у німецьких Мейсені і Тюрингії з уведенням в обіг легших мейсенських грошів у 1338 р. проти важчих монет попередньої емісії¹⁵¹. На території України переважна більшість знахідок обрізаних празьких грошів зафіксована дослідниками у Галичині, натомість на Волині таких знахідок не виявлено¹⁵².

Обрізані празькі гроші зафіксовані в писемних джерелах 1325 р., а вже у 1335 р. в документах з'являється термін «малий гріш», обидва терміни співставляються¹⁵³. Обрізані по колу празькі гроші датуються за молодшими монетами (1340-ми рр.). Знахідки обрізаних празьких грошів зафіксовані в Польщі, Молдові, Німеччині та Румунії¹⁵⁴.

В історіографії науковці розглядали кілька основних версій обрізання празьких грошів з метою адаптування їх ваги до іншого монетного стандарту, а саме празького гроша, який з часом здешевлювався, або львівської монети чи

¹⁴⁵ Soboleva 2006: 307.

¹⁴⁶ Soboleva 1969: 84.

¹⁴⁷ Kozubovskij 1999: 154.

¹⁴⁸ Kozubovskyi 2011: 205.

¹⁴⁹ Soboleva 1969: 84.

¹⁵⁰ Kryzhanivskyi 2019–2020: 25.

¹⁵¹ Kozubovskyi 2009: 190.

¹⁵² Ibid: 192.

¹⁵³ Ibid: 193.

¹⁵⁴ Ibid: 44–45.

джучидського данга. Традиційно процес обрізання празьких монет пов'язують із падінням якості металу пізніших емісій празьких грошів, а також із початком карбування монет у м. Львові. Натомість, обрізання празьких грошів явно має місце до початку власного монетного карбування у м. Львові¹⁵⁵.

Відомий дослідник грошового обігу в Галичині А. Крижанівський визначив три основні групи обрізаних празьких грошів за показниками вагових інтервалів: 1,16–1,31 г; 1,47–1,57 г; 1,89–2,40 г.

У результаті археологічних пошуків на території ВАТ «Львівська пивоварня» (вул. Клепарівська, 18, м. Львів) влітку 2000 р. виявлено 63 монети, які були склеєні органічними рештками, покриті твердим темним шаром і майже всі були при купі. Дві з зазначених монет належать емісії Вацлава II (1278–1305), 55 монет чітко ідентифікують емісії Яна I Люксембурзького (1310–1346), 6 монет Карла IV (1346–1378) раннього періоду карбування – 1346–1348 рр. Причину приховування монет можна пов'язати з експансіями польського короля Казимира III на Львів у 1340 та 1349 рр., які й обумовили необхідність заховати монети, ймовірно за все, того ж таки 1349 р. Особливість монет скарбу полягає в тому, що всі вони обрізані по колу легенди¹⁵⁶. Скарб із 36 празьких грошів Вацлава II, Яна I та Карла IV, в якому усі монети обрізані по гурту, виявлено неподалік с. Березани на Тернопільщині. Середня вага однієї обрізаної монети склала 2,0425 г.¹⁵⁷ У скарбі з с. Демидів у 1896 р. виявлено 65 празьких грошів, цілих та обрізаних, з яких 3 обрізаних монети Вацлава II, 59 монет Яна I Люксембурзького, з них 38 – обрізаних, а також 3 невизначені монети та ювелірні прикраси: браслети, перстні та печатка із зображенням птаха¹⁵⁸. Знахідка двох обрізаних празьких грошів Яна I Люксембурзького неподалік с. Пільний Мукарів у Хмельницькій обл. разом із мідним пулом ординського хана Узбека (1313–1341) та каблучками із геральдичними емблемами Галичини вказує на побутування обрізаних празьких грошів ще до поділу Галицько-Волинського князівства у 1340 р.¹⁵⁹

Разом зі львівськими монетами у складі скарбів зустрічаються обрізані празькі гроші ще меншої ваги – 1,47–1,59 г, та згодом вагою 0,93–1,16 г. Це може бути пов'язане з бажанням підігнати празькі монети до перших емісій грошків у м. Львові королем Казимиром III, натомість обрізування монет до ваги близько 1 г відбувалось з метою їх наближення до пізніших львівських емісій грошків Владислава Опольського та Людовіка Угорського¹⁶⁰.

¹⁵⁵ Ibid: 45.

¹⁵⁶ Oprysk & Rozhko 2008: 393–406. Kozubovskyi 2009: 192.

¹⁵⁷ Kryzhanivskyi 2019–2020: 16.

¹⁵⁸ Soboleva 1970: 201. № 11. Kozubovskyi 2009: 192.

¹⁵⁹ Kozubovskyi 2012: 45.

¹⁶⁰ Ibid: 20.

За відсутності власної монети в Галичині обрізання празького гроша могло здійснюватися і для наближення його до вагового стандарту ординських монет хана Узбека (1312–1342) або Джанібека (1342–1357), данги яких важили в межах 1,52 – 1,56 г.¹⁶¹ Таким чином, обрізані празькі гроші могли стати еталоном для початку власного монетного карбування у м. Львові¹⁶².

Найбільший за вмістом скарб обрізаних празьких грошів, виявлений у Золочівському р-ні Львівщини, налічував майже 700 монет (депозит містив 200 монет Казимира III, 100 монет Владислава Опольського, 20 монет Людовіка Угорського, 10 краківських монет Казимира III, кілька угорських грошів Карла Роберта, а також 692 празьких грошів Карла IV, з яких лише 3 монети були цілими, а інші виявились обрізаними)¹⁶³. Обрахунки А. Крижанівського вказують на те, що зменшені празькі гроші до діаметру 20 мм обрізалися не до стандарту львівських монет, а до розмірів срібних монет Золотої Орди.

Причиною такого широкого розмаху обрізання монет у Галичині, що за законами того часу каралось на рівні із фальшуванням монети, стала абсолютна безкарність за такі злочини, а також той факт, що в Галичині в середині XIV ст. спостерігалась часта зміна влади та перехід земель від однієї держави до іншої, від Польського королівства – до Угорського, а згодом, у 1387 р., знову до Польського. З часом обрізані празькі гроші могли шахрайським чином підсовувати неграмотним учасникам грошового ринку¹⁶⁴.

Визначення елементного складу монет Богемії методом рентгенофлуоресцентного аналізу (РФА). Більшість дослідників не акцентує увагу на вмісті срібла у складі монет, імовірно, через значну вартість проведення опробування та велику кількість монет у скарбах. Однак, деякі дослідники приділяли увагу систематизації метричних показників карбування празьких грошів різних випусків з викладом результатів апробації¹⁶⁵ або результатів елементного аналізу¹⁶⁶ монет методом РФА. Ця систематизація демонструє пониження, з дискретними інтервалами варіацій вмісту срібла у складі монет від Вацлава II до Вацлава IV(III), що робить перспективною задачу їх датування за результатами визначення складу, особливо для фрагментованих та обрізаних монет. Допомогою у вирішенні цієї задачі стало поширення сучасних аналізаторів складу, які здатні швидко визначати кількісний вміст елементів неінвазивним методом РФА.

Нами було проведено кількісне вимірювання елементного складу визначених монет Вацлава II, 10-ти монет Вацлава IV (III) та однієї невизначеної монети (описані вище). Вимірювання вмісту виконувалося на двох енергодисперсійних

¹⁶¹ Ibid: 16.

¹⁶² Ibid: 16.

¹⁶³ Ibid: 24–25.

¹⁶⁴ Ibid: 25.

¹⁶⁵ Castelin 1960; Pinta 2000; Smilgevičius 2001.

¹⁶⁶ Kozubovskyi 2010.

спектрометрах Expert 3L та Mobile Expert (виробник ІНАМ, Україна). В обох випадках застосовувалася методика кількісного аналізу, запропонована виробником спектрометрів, яка полягала у перерахункові спектральних даних у концентрації основних (Ag, Cu) та домішкових (Pb, Bi, Au, Fe, Ni, Zn) елементів «методом фундаментальних параметрів». Такий підхід не потребує попереднього емпіричного калібрування спектрометру з використанням комплексу стандартизованих зразків срібних сплавів з відомим (атестованим) вмістом елементів.

Таблиця 1. Кількісний елементний склад досліджених монет

№	Прилад	Місце знахідки	Правитель	Проба	Елементи					
					Ag	Cu	Pb	Bi	Au	Fe
					Вміст, %					
1	Expert Mobile	Закарпаття	Вацлав II	930°	95,5	3,70	0,49	0,05	0,04	0,20
2	Expert Mobile	с. Курники Вінницької обл.	Вацлав IV	600° – 800°	96,3	2,63	0,59	0,13	0,06	0,30
3	Expert Mobile		Вацлав IV		93,6	2,86	1,15	0,40	0,07	0,51
4	Expert Mobile		Вацлав IV		92,9	5,65	0,88	0,27	0,05	0,19
5	Expert Mobile		Вацлав IV		88,9	9,57	1,21	0,14	0,05	0,14
6	Expert Mobile		Вацлав IV		88,9	9,73	1,12	0,12	0,04	0,14
7	Expert Mobile		Вацлав IV		88,5	10,4	0,70	0,15	0,06	0,14
8	Expert Mobile		Вацлав IV		83,7	15,1	0,96	0,11	0,05	0,14
9	Expert Mobile		Вацлав IV		69,7	28,4	1,22	0,13	0,04	0,17
10	Expert 3L		Вацлав IV		73,5	24,3	1,10	0,16	< _{М.В} *	0,85
11	Expert 3L		Вацлав IV		82,3	15,9	1,10	0,18	0,06	0,26

Примітка * м.в. – межа визначення (для розрахунків прийнято 0,1 %)

Тим не менш, наявний комплект контрольних зразків сплавів (срібла-міді) та зразки контролю відтворюваності (з відомим вмістом елементів-домішок зі вмістом < 1 %) вимірювалися для оцінки граничної похибки вимірювання (або непевності вимірювання), яка обрахована таким чином: для срібла (Ag) $\pm 0,5\%$; для домішкових елементів (Pb, Bi, Au) вона сягає ± 30 (відн.) %.

За результатами РФА більшість досліджених монет мають завищений вміст срібла відповідно до показників опробування відповідних випусків монет Вацлава II та Вацлава IV (у стовці «Проба» табл. 1 за опублікованими даними наведено

узагальнену пробу срібла у празьких грошах відповідних випусків¹⁶⁷). Невідповідність можна пояснити відомим ефектом збагачення срібла на поверхні через тривалий вплив зовнішніх факторів. Приповерхнева «глибина» аналізу на вміст срібла, з якої детектується флуоресцентне випромінення срібла, складає лише 50 мкм.

Дослідження поверхневого збагачення срібла празьких грошей методом РФА¹⁶⁸ показало різницю між вмістом срібла до та після абразивної обробки гурта (табл. 2). Наведена характеристика збагачення срібла має випадковий характер розподілу (відносно проби), на що треба звертати увагу при РФА срібних монет.

Таблиця 2. Різниця вмісту срібла до та після абразивної обробки гурта

№ монети	Ядро	Поверхня	Збагачення, Δ
58/II	40,7	69,0	28,3
936/XXXII	53,2	64,8	11,6
2/302	62,4	81,7	19,3
5/386	70,3	72,6	2,3
4/332	74,7	83,8	9,1
18/I	77,8	91,8	14
15/I	86,0	89,5	3,5

Часто технічним завданням у дослідженні елементного складу празького гроша дослідники ставлять в контексті спроб виявлення їх використання сировини для карбування інших монет – ранніх литовських пенязів, монет Червоної Русі чи Поділля. Тому для характеристики рудного джерела срібла Богемії, яке використовувалось для карбування празьких грошей у Кутній горі, нами застосована трикутна діаграма, в якій відношення для трьох координатних осей обрано: $10 \cdot \text{Bi}/\text{Ag} - \text{Pb}/\text{Ag} - 10 \cdot \text{Au}/\text{Ag}$ (рис. 6).

¹⁶⁷ Castelin 1960; Pinta 2000; Smilgevičius 2001.

¹⁶⁸ Miazga, 2018

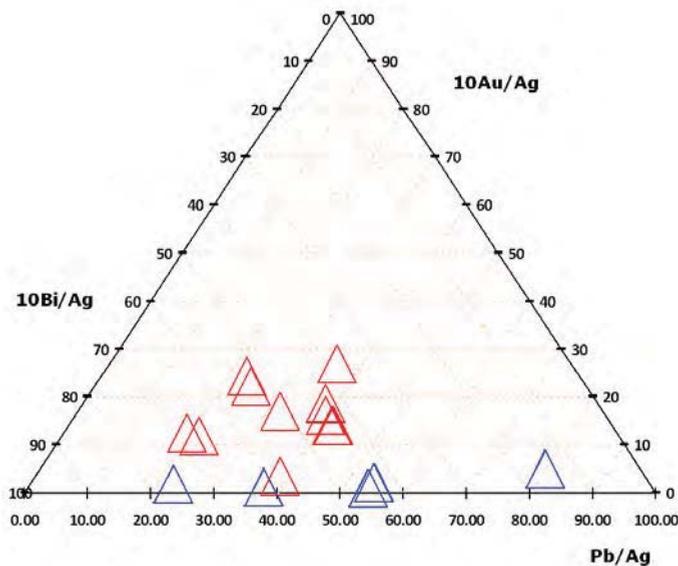

Рис. 6. Трикутна діаграма з фігуративними точками досліджених празьких грошів. *Розмір точки (трикутника) співставний з оцінкою граничної похибки вимірювання домішок*

Діаграма відображає співвідношення одночасно трьох, найбільш інформативних, домішок золота, вісмуту та свинцю, які характеризують геохімічні особливості родовища срібла. Відношення: Bi/Ag , Pb/Ag , Au/Ag дають можливість унормувати вміст зазначених домішок до кількості срібла у складі монети. Також важливо зазначити, що використання відношень зменшує вплив похибки вимірювання вмісту елемента, особливо домішок.

Також для побудови залучено дані РФА елементного складу п'яти монет (правителі: Ян I, Карл I, Вацлав IV) з публікації Г. Козубовського¹⁶⁸. Попри природні варіації (які значно ширші ніж можливі варіації внаслідок похибки аналізу) отримано скупчення фігуративних позначок у певній області діаграми, що доводить спільне рудне походження срібла, яке використовувалося для карбування досліджуваних монет. Єдина фігуративна точка, яка дещо віддаляється від області скупчення, відрізняється підвищеним вмістом свинцю (1,6%). Як відомо, окрім рудної домішки у сріблі, свинець також використовувався у технології купеляції.

Фальшування празького гроша. Не дивно, що поширена у грошовому обігові празька монета стала прототипом для виготовлення фальшивомонетниками своєї продукції¹⁶⁹. У знахідках на українських землях відомі підробки празьких грошів як із срібла, так і з використанням інших технік, а саме посріблення методом ртутної амальгами¹⁷⁰ чи накладання срібної фольги¹⁷¹. Фальсифікаторами скопійовано та випущено в обіг монети, які імітують празькі гроші найбільш масових емісій – часу правління Яна I Люксембурзького та Вацлава IV (III)¹⁷².

¹⁶⁹ Bojko-Gagarin 2014.

¹⁷⁰ Bojko-Gagarin 2012.

¹⁷¹ Boiko-Naharin 2015.

¹⁷² Boiko-Gagarin 2017: 146–150.

ВИСНОВКИ. За більш ніж 300 років своєї присутності на грошовому ринку празька монета гнучко реагувала на зміни у політичному та економічному світі. Суттєво не трансформуючись у стилі виконання, вона «втрачала» у своїй вазі. Гостра нестача грошових коштів, викликана гуситськими війнами в Чехії, спричинила поступове зменшення ваги празького гроша, що негативно впливало на торгові процеси у всій Східній Європі. Практика контрмаркування була спрямована на появу на грошовому ринку ідентифікаторів якості монети, про що свідчили нанесені контрамарки.

Празькі гроші виникли внаслідок збільшення в європейському суспільстві потреби в забезпеченні зростаючих торгових оборотів, розвитку міжнародної торгівлі. Празький грош досить швидко зайняв міцні позиції та став тією монетою, яка крім функції платежу, міри вартості та накопичення виконувала і функції світових грошей – визнаних у багатьох країнах¹⁷³.

Враховуючи численні одиничні знахідки празьких грошів по всій території ВКЛ, можна впевнено сказати, що вони брали участь не лише у великих торгових угодах, а й у переважній кількості дрібних¹⁷⁴.

Празький грош, практично, відразу після своєї появи в Богемії набув стрімкого поширення в Польщі, Пруссії, через Галичину потрапив на Поділля, Волинь та Полісся, через Угорщину потрапив до Молдови, зокрема завдяки використанню річкових торгових шляхів та орієнтуючись на міста видобутку солі й торгові центри.

Серед нумізматів однозначно не визначений шлях надходження празького гроша на територію Східної Європи. Має місце припущення про надходження монет північно-західним шляхом із Литви, північно-східним – із Чернігівщини, а також південно-західними шляхами через Польщу та Червону Русь, через Львів та Луцьк. Аналіз скарбів та знахідок празьких грошів дає змогу встановити один із шляхів їх руху між містами Краковом та Володимиром.

Хронологію потрапляння чеської монети можна умовно розподілити на три основні періоди: початковий – до масового надходження монет (1378–1419); переважне перебування в обігу, в основному, монет Вацлава IV (1378–1419); завершальний період – потрапляння у пізні великі монетні скарби разом із монетами XVI–XVII ст. та навіть XVIII ст.

У 1300 р. Вацлав II розпочав грошову реформу, мета якої полягала у виключенні з грошового обігу некарбованих фрагментів дорогоцінних металів та денарієвих монет попередніх емісій. Знахідки ранніх богемських монет найбільш рідкісні, аналогічно як і найпізніших. Більшість знахідок празьких грошів Вацлава II (1300–1305), як і Яна I Люксембурзького (1340–1346), зафіксовано на

¹⁷³ Soboleva 1969: 74.

¹⁷⁴ Soboleva 1968: 56.

території Західної України, а сконцентровані вони навколо найбільших міст та фортець. Наявність монет Вацлава II у складі більш пізніх скарбів може бути спричинена потраплянням до депозитів тих монет, що залишались в обігу на середину XIV ст. разом із монетами пізніших правителів. Одиначні знахідки монет Вацлава II більш рідкісні, ніж знахідки таких монет у складі скарбів. В опублікованих у нумізматичній історіографії топографіях українських скарбів ранні празькі гроші часто потрапляли до складу депозитів XV ст. обрізаними по кружку до першого кола легенди, що визначає знахідки цілих ранніх празьких грошів як таких, що варті окремої уваги.

За часів короля Яна I Люксембурзького карбування празьких грошів було відновлено за зразком монет Вацлава II. Найбільша концентрація знахідок монет Карла I спостерігається саме на Волині, хоча поділ князівства протягом 1340–1383 рр. між Польщею та Литвою суттєво впливав на надходження монети та розвиток регіону. За часів короля Яна I Люксембурзького карбування празьких грошів було відновлено за зразком монет Вацлава II, також у Кутній Горі відновилося карбування золотої монети – флорину. Прикметно, що потрапляння золотих богемських монет на територію України розглядається частіше в контексті обслуговування міжнародної торгівлі вищою ланкою грошового обігу – золотою монетою – цехіном, флорином, а згодом і дукатом. Вважаємо, що в дослідженні обігу празького гроша необхідно звернути більш ретельну увагу на знахідки чеських монет разом із золотими європейськими монетами.

Наймасовішими богемськими монетами, що зустрічаються у знахідках у країнах Східної Європи, виявилися монети, викарбувані від імені Карла I (1346–1378) та Вацлава IV (1378–1419).

Найбільша концентрація знахідок монет Карла I спостерігається саме на Волині, хоча поділ князівства протягом 1340–1383 рр. між Польщею та Литвою суттєво впливав на надходження монети та розвиток регіону. Стимулом до відновлення притоку монет на Волинь послугувало відновлення фортець.

Масові надходження чеської монети спостерігаються у 1380-ті рр. – на початку 1400-х рр., що радикально змінило основи грошового обігу у ВКЛ. У Південних землях празький гріш стрімко посунув позиції досі домінуючої ординської монети і у 1340-х рр. на фоні процесів розпаду Золотої Орди зайняв більш міцні позиції.

За правління Карла IV (1346/1347 – 1355/1356) на монетарнях у Кутній Горі та Празі карбували золоті дукати (голдгульдени), стилістика реверсу яких була ідентична зі стилістикою празьких грошів. У цьому контексті цікаве питання практичної відсутності вказаних голдгульденів у знахідках українських земель. Враховуючи ідентичність реверсів срібного празького гроша та золотого голдгульдена Богемії, не можна виключати виявлення випадків позолочених

празьких грошів, додатково покритих поверхневим шаром золота з метою реалізації спроби видати срібну монету за золоту. Але варто бути свідомими того, що можливість такої події хоча й існує та має аналоги в історії грошового обігу, проте вона виглядає малоімовірною через рідкісність богемського золотого голдгульдена.

За правління Вацлава IV відбулося подальше погіршення якості монети. Емісія празьких грошів тривала ще кілька років і після смерті Вацлава IV, у період гуситських війн 1420–1436 рр. Монети Вацлава IV та його попередників перебували в обігу десятиліттями, практично, до повного їх стирання, або потрапляли до складу скарбів, при цьому для населення сам емітент на монеті переважно ролі не грав, – празький грош сприймали за одиницю срібла. У часи гуситських війн празькі гроші не карбувались, відновлення карбування відбулося лише у період правління короля Георгія з Подебрад (1457–1471).

Празькі гроші Георгія з Подебрад (1457–1471), практично, не перебували у грошовому обігові, тому слід більш ретельно фіксувати та вводити до наукового обігу нові знахідки з цими монетами.

Монети Владислава II (1490–1516) зафіксовані у знахідках на Волині у складі скарбів із золотими дукатами. Наразі, нам удалось зафіксувати дві подібні знахідки грошів Владислава II. Обидві вони були в комплексах із золотими монетами. Чи є це випадковістю, чи тенденцією, ще слід з'ясувати у світлі нових знахідок.

За правління Людовіка I відбулося відкриття нового монетного двору у м. Йоахімсталі у 1518 р. Празькі гроші карбувались до 1526 р. Монети Фердинанда I (1526–1564) більше характерні для пізніших скарбів, до яких вони потрапили як включення із залишкової маси у грошовому обігові. Наявність монет Фердинанда I більш характерна для особливо великих скарбів, при цьому до чеської емісії у складі таких депозитів потрапляє лише одна монета.

У більшості випадків малі скарби з празькими грошами фіксуються із кількістю монет до 100 екземплярів, що вказує на активне використання монети широкими верствами населення в повсякденному житті та при дрібних покупках. Празькі гроші відігравали роль головного платіжного засобу у ВКЛ, тому цілком логічне їх потрапляння у скарби литовських монет. Цікава особливість скарбів із празькими грошами зумовлена монетною лічбою на українських землях – монети лічили на копу – 60 од. монет, або напівкопу – 30 монет.

На особливу увагу заслуговують скарби з празькими грошами, де у складі депозиту також наявні монети Золотої Орди, що вкладається у вивчення східного шляху подальшого просування богемських монет. Празькі гроші відігравали роль головного платіжного засобу у ВКЛ, тому цілком логічне їх потрапляння до скарбів литовських монет. Особливо цікавими у вказаному контексті видаються знахідки празьких грошів із київськими монетами Володимира Ольгердовича, а

також із монетно-ваговими зливками гривень різних типів, що допомагає ретельніше вивчити хронологію використання гривень в обігу.

Щодо знахідок празьких грошів у Московії, то, імовірно за все, їх потрапляння на Схід може відноситись до третього хронологічного періоду поширення празького гроша разом із більш пізніми монетами XVI–XVII ст. Стосовно торговців, яким траплялася богемська монета, то вони розглядали її як срібну сировину для продажу на монетний двір. Ролі у грошовому обігу Московщини та власних виокремлених особливостей обігу празький гріш на цій території явно не відіграв і, відповідно, стати прототипом для назви місцевої грошової одиниці не міг.

Нерідко у складі скарбів або як одиничні знахідки можна виявити фрагменти празьких грошей – здебільшого розламані навпіл монети, рідше – ще менші частини монети. Фрагменти празьких грошів потрапляли як до скарбів, так і відомі в одиничних знахідках. Прикметне у цьому питанні те, що у складі скарбу нерідко можуть бути виявлені дві розламані половини однієї і тієї самої монети. Іноді виявляють фрагментовані монети з контрамарками, що підтверджує тезу про необхідність надавати торговим угодам в умовах нестачі розмінних монет більшої гнучкості.

Більшість дослідників не акцентує увагу на вмісті срібла в монетах, які входять до складу скарбів. Нами проведено вимірювання складу вмісту металу двох грошів Вацлава IV(III). Їх склад металу відповідає родовищному сріблу, основна домішка дорогоцінного металу – мідь, стабільними домішками виявилися вісмут та свинець.

Період нанесення надкарбувань був дуже широкий – від останніх десятиліть XIV до початку XVI ст. (1370–1510 pp.). Найчастішими надкарбуваннями серед виявлених в Україні виявилися позначки міст Ульм, Аугсбург, Зальцбург та Регенсбург. У складі знахідок окрім надкарбувань німецьких міст також присутні надкарбування чеських – Праги, Брно та Їглава. За результатами аналізу знахідок із празькими грошами з надкарбуваннями Г. Козубовський дійшов висновку, що період нанесення надкарбувань був дуже широкий – від останніх десятиліть XIV до початку XVI ст. (1370–1510 pp.). Відповіддю на це питання може бути прагнення німецьких міст до створення валютних союзів та затвердження празької монети на локальному рівні.

В історіографії науковці розглядали кілька основних версій обрізання празьких грошів з метою адаптування їх ваги до іншого монетного стандарту – празького гроша, який з часом здешевлювався, або львівської монети чи джучидського данга. Переважна більшість знахідок обрізаних празьких грошів на території України зафіксована дослідниками на території Галичини, натомість на Волині таких знахідок дослідниками не виявлено. Традиційно процес обрізання

празьких монет пов'язують із падінням якості металу пізніших емісій празьких грошів, а також із початком карбування монет у Львові. Обрахунки А. Крижанівського вказують на те, що зменшені до діаметру 20 мм празькі гроші обрізались не до стандарту львівських монет, а до срібних монет Золотої Орди. За відсутності власної монети в Галичині обрізання празького гроша могло відбуватись з метою наближення його до вагового стандарту ординських монет хана Узбека (1312–1342) або Джанібека (1342–1357).

В українській нумізматичній історіографії, практично, відсутні праці з уведення до наукового обігу нових різновидів празького гроша, вивчення різновидів легенди та зображення лева з коронами. Вивчення питання штемпельних різновидів празьких грошів більш характерне для нумізматичних досліджень в самій Чехії та Словаччині, але не можна виключати і того, що деякі з неописаних різновидів празьких грошів могли потрапити до монетних скарбів та музейних колекцій в Україні, чому не було приділено належної уваги. Перспективами дослідження празького гроша в цьому напрямку може стати ретельне вивчення празьких грошів із музейних колекцій, які мають достовірно українське походження на приналежність їх до раніше неопублікованих різновидів. Це дозволить розширити уявлення європейських нумізматів про різноманітність кутногірської продукції та поглибити знання про економічні зв'язки України з Європою.

Фальсифікаторами скопійовано та випущено в обіг монети, які імітують празькі гроші найбільш масових емісій – часу правління Яна I Люксембурзького та Вацлава IV (III).

Отже, як бачимо, попри численні наукові публікації та вивчення питання обігу празького гроша в Україні, попри очевидність багатьох аспектів ролі цієї монети існують окремі питання, які потребують уточнення та більш ретельної уваги дослідників у подальших наукових пошуках з цієї теми. Це, зокрема: дослідження та ретельний аналіз скарбів празьких грошів із монетами інших емітентів та особливо монетно-вагових гривень, визначення та введення до наукового обігу нових неописаних штемпельних різновидів празьких грошів, базуючись на матеріалах музейних зібрань; уточнення ролі пізніх празьких грошів та введення до наукового обігу їх знахідок; на особливу увагу заслуговують знахідки празьких грошів у дуже віддалених від основного ареалу їх поширення регіонах.

References

- Antonovich, V. B.** (2013). *Arheologicheskaia karta Volynskoj gubernii*. K.: «*Starodavnij svit*», Reprint. [in Russian].
- Berga, T.** (2006). *Prazhskie groshi i monety Velikogo knjazhestva Litovskogo v arheologicheskikh pamjatnikah Latvii (14 – pervaja polovina 16 veka)*. Proceedings of the conference. *Mezhdunarodnaja numizmaticheskaia konferencija*,

posvjashhennaja 150-letiju Nacional'nogo muzeja Litvy. Vil'njus, 26–28 aprelja 2006 g. Vil'njus: *Nacional'nyj muzej Litvy*, 2006. pp. 186–187. [in Russian].

Bielaja, O. M. & Rasputina, L. A. (2020). Kataloh monetnykh znakhidok Kyivshchyny. Kyiv: *Lohos*. [in Ukrainian].

Boiko-Haharin, A. S. (2014) Monety Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy XIV–XVII st.: protsesy vyhotovlennia ta falshuvannia [The coins of the Central and Eastern Europe XIV–XVII cent.: the processes of the produce and counterfeit]. Candidates thesis: 07.00.06. Kirovohrad. 227 p. [in Ukrainian].

Boiko-Haharin, A. S. (2015) Falsyfikat prazkoho hrosha Karla I (IV) Liuksemburha (1346–1378), vyhotovlenyi shliakhom nanesennia sribnoi folhy. *Pereiaslavskiy litopys*. (7). 119–120. [in Ukrainian].

Bojko-Gagarin, A. S. (2012) Fal'shivye monety v denezhnom obrashhenii juzhnyh zemel' VKL vo vremja pravlenija knjazja Vitovta Kejstutovicha i tehnologii ih proizvodstva. Proceedings of the conference. Numizmaticheskie kollekcii: nasledie istoricheskoy Litvy i svjazannyh s nej stran – otkrytija dlja prosveshhenija i nauki, Vil'njus. rr. 164–168. [in Russian].

Bojko-Gagarin, A. S. (2017) Fal'shivomonetnichestvo v Central'noj i Vostochnoj Evrope v jepohu Srednevekov'ja i rannego Novogo vremeni [The coin counterfeiting in Central and Eastern Europe in the Middle age and early Modern time]. Kiev: *Ukrainskaja konfederacija zhurnalistov*. [in Russian].

Derhacheva, L. V. (2009–2010). Cheshskye y halytsko-russkyye emyssyy na terrytoryy Karpato-Dnestrovskoho rehyona (XIV–XV vv.). *Lvivski numizmatychni zapysky*. (6–7). 24. [in Ukrainian].

Emmerig, H. (2010). Prager Groschen in den mittelalterlichen Münzfunden in Österreich und Bayern. *Numismatický Sborník*. (24). 153–204. [in German].

Fisun, O. I. (2008). Muzei istorii Mykhailivskoho Zolotoverkhoho monastyria: putivnyk. pp. 23. [in Ukrainian].

Grierson, P. (1973). The origins of the Grosso and of Gold Coinage in Italy. *Numismatický sborník*. (12). 33–44. [in English].

Hnatiuk, A. (2017–2018). Informatsiia pro novi znakhidky monet. *Lvivski numizmatychni zapysky*. (14–15). 14. [in Ukrainian].

Hrubý, P. & Malý, K. & Militki, J. (2005). Hromadný nález mincí ze 13. století objevený při archeologickém výzkumu v areálu radnice v Jihlavě. Příspěvek k lokalizaci jihlavské mincovny ve 13. století. *Numismatický sborník*. (20). 43–60. [in Czech].

- Hrushevskiy, M.** (2002). Molotivske sriblo. Arkheolohichna zamitka. *Tvory: u 50 t.: Vol. 6. Lviv: Svit.* [in Ukrainian].
- Hunka, J.** (2009). Archeologický a historický význam nálezov stredovekých mincí zo Slovenska. *Numismatický Sborník.* (24). 143–152. [in Czech].
- Ivanysko, S.** (2003). Arkheolohichni rozkopky na terytorii sadyby Sofiiskoho soboru pid kerivnytstvom V. H. Liaskoronskoho. Proceedings of the conference. *Sofiiski chytannia. Sakralni sporudy u zhytti suspilstva: istoriia i sohodennia.* pp. 114. [in Ukrainian].
- Kabanets, Ye. P. & Syrota, V. V.** (1999). Vychennia numizmatychnoho kompleksu XVII st. z Blyzhnikh pecher Kyievo-Pecherskoi Lavry. *Muzeini chytannia.* pp. 172–176. [in Ukrainian].
- Kalashnyk, Ye. & Hordiienko, R.** (2015). Novi znakhidky kozatskykh starozhytnosti na Sumshchyni. Proceedings of the conference. Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini. *Prysviachuietsia 100-richchiiu vid dnia narodzhennia I.K. Svieschnikova.* Kyiv. pp. 44. [in Ukrainian].
- Katz, V.** (1927). Kontramarku na pražských grošich, *Praha.* [in Czech].
- Kharlampovich, P. V. (1927). Praskiia hrashy y belaruskikh monetnykh skarbakh. *Mensk.* [in Belorussian].
- Kokorzhičkaja, T. N.** (2010). O kollekcii prazhskih groshej Odesskogo arheologicheskogo muzeja. *Zapiski otdela numizmatiki i torevtiki Odesskogo arheologicheskogo muzeja.* (1). 92. [in Russian].
- Kotsur, V. P.** (2017) Istoriohrafiiia ukrainskoho skarboznavstva [The historiography of the Ukrainian treasureology]. *Ukrainskyi Numizmatychnyi Shchorichnyk.* 1. 15–33. [in Ukrainian].
- Kozubovskij, G. A. & Ivakin, G. Ju.** (1991). Novyj klad prazhskih groshej vblizi Kievo-Pecherskogo monastyrja. *Drevnjaja istorija naselenija Ukrainy.* Kiev. [in Russian].
- Kozubovskij, G. A. & Strokov, I. A.** (2001a). Novyj klad prazhskih groshej iz Kievskoj oblasti. Proceedings of the conference. *Devjataja vserossijskaja numizmaticheskaja konferencija.* Velikij Novgorod, pp. 188–189. [in Russian].
- Kozubovskij, G. A.** (1999). Klad prazhskih groshej s kontramarkami iz Kieva. *Stratum Plus.* (6). 153–155. [in Russian].
- Kozubovskiy, H. & Strokov, O.** (2001b). Novyi skarb prazkykh hroshei z Kyivskoi oblasti. *Numizmatyka i falerystyka.* (17). 48. [in Ukrainian].
- Kozubovskiy, H. A.** (2009). Obrizani prazki hroshei v monetnomu obihu Ukrainy. *Spetsialni istorychni dystsypliny.* (16). 192. [in Ukrainian].

- Kozubovskiy, H. A.** (2010). Praz'ki hroshi XIV–XV st. z arkheologichnyh pam'yatok Ukrainy. *Archeolohiya*. (4). 60–69. [in Ukrainian].
- Kozubovskiy, H. A.** (2011). Prazki hroshi z kontramarkamy-herbamy nimetskykh mist u Skhidnii Yevropi. *Spetsialni istorychni dystsypliny*. (19). 203–204. [in Ukrainian].
- Kozubovskiy, H. A.** (2012). Pro shliakhy nadkhodzhennia prazkykh hroshiv do Skhidnoi Yevropy (XIV–XV st.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. (5). 39. [in Ukrainian].
- Kryzhanivskiy, A. L.** (2019–2020). Prazki hroshi na zemliakh Halytsko-Volynskoi derzhavy i yikh vplyv na formuvannia monetnoi stopy Lvivskoho monetnoho dvoru. *Lvivski numizmatychni zapysky*. (16–17). 21. [in Ukrainian].
- Miazga B.** Two hoards of Prague Groschen from Lower Silesia: confrontation of Royal law cointage practice based on the results of archaeometric research. 7th Meeting X-ray and other techniques in investigations of the objects of cultural heritage – Krakow, 17–19 May 2018. pp. 32–33.
- Militki, J.** (2007). Poklad zlatých mincí 14. a 15. století z Prahy 1-Starého Města. *Numismatický sborník*. (22). 242–248. [in Czech].
- Militký, J. & Veselý, R.** (2005). Dvě neznámé variaty tzv. královských dukátů Karla IV. *Numismatický sborník*. (20). 139–141. [in Czech].
- Muzei hroshei:** naukovo-populiarnyi katalog. [Museum of Money: popular science catalog]. Ed. D. Tolochko, A. Boiko-Haharin, R. Rilov, M.-M. Kostiv. 2021. [in Ukrainian].
- Nohejlova-Pratova, E.** (1960). Prazske grose Vaclava II (1300–1305) a ceske pecete. *Sbornik praci Filosoficke faculty Brnenske university*. pp. 97. [in Czech].
- Oprysk, V. & Rozhko, M.** (2008). Skarb sribnykh monet z vul. Kleparivskoi u m. Lvovi. *Materialy i doslidzhennia z arkheolohii Prykarpattia i Volyni*. (12). 393–406. [in Ukrainian].
- Paskiewicz, B.** (2005). Grosz ruski. Proceedings of the conference: *Hroshovy obih ta bankivska sprava v Ukraini: mynule ta suchasnist*. Lviv, pp. 98–101, pp. 107–108. [in Polish].
- Pinta V., Kovanic P.** Příspěvek k metrologii pražských grošů. NL. 2000. R. LV (5–6). S. 142–148 [in Czech].
- Potylchak, O. V.** (2010). Prazkyi hrosh v obihu ukrainskykh zemel: vitchyzniani numizmatychni doslidzhennia XIX – 80-kh rr. XX st. Proceedings of the conference. *Drahomanivski istorychni studii*. (10). S. 195. [in Ukrainian].
- Pyvovarov, S. V.** (2016). Monetna tezavratsiia 1902 r. z terytorii Lavrskoho Bolnytskoho monastyrja. *Mohylianski chytannia*. pp. 166–170. [in Ukrainian].

- Rjabcevič, V. N.** (2005). Velikoe knjazhestvo Litovskoe v XIV–XV vv. – —Perid prazhskogo grosha”. Proceedings of the conference. *Groshovij obig i bankivs'ka sprava v Ukraïni: minule ta suchasnist'*. L'viv. pp. 79. [in Russian].
- Shebanin, G. A.** (1999). Prazhskie groshi na territorii Tul'skogo kraja. Proceedings of the conference. *Sed'maja vserossijskaja numizmatičeskaja konferencija. Jaroslavl'*, pp. 85. [in Russian].
- Sivers, A.** (1922). Topografija Topografija kladov s prazskimi groshami. SpB, pp. 25. [in Russian].
- Smilgevičius, V.** Labanoro Lobio Prahos grašiai Lietuvos muziejų rinkiniuose. AL. 2001. № 2. S. 119–143 [in Czech].
- Soboleva, N. A.** (1968). Klady prazhskih groshej kak istochnik po jekonomičeskoj istorii Velikogo knjazhestva Litovskogo v XIV–XV vv. Proceedings of the conference. *Tezisy dokladov i soobshhenij konferencii po istochnikovedčeskim problemam istorii narodov Pribaltiki*. Riga: Znanie. pp. 56. [in Russian].
- Soboleva, N. A.** (1969). Obrashhenie prazhskogo grosha v Central'noj Evrope. *Slavjano-germanskie kul'turnye svjazi i otnoshenija*. Moskva: Nauka. pp. 73. [in Russian].
- Soboleva, N. A.** (1970). Nálezý pražských grošu na území SSSR. Sborník Národního muzea v Praze. *Acta musei nationalis Pragae. Řada A – historie*. (3–4). 227. [in Czech].
- Soboleva, N. A.** (1970). Nálezý pražských grošu na území SSSR. Sborník Národního muzea v Praze. *Acta musei nationalis Pragae. Řada A – historie*. Svazek XXIV. (3–4). 210. [in Czech].
- Soboleva, N. A.** (1998). Pervaja nahodka prazhskogo grosha na Novgorodskom (Rjurikovskom) gorodishhe. Proceedings of the conference. *Novgorod i Novgorodskaja zemlja istorija i arheologija*. Novgorod, 27–29 janvarja 1998 g., pp. 179. [in Russian].
- Soboleva, N. A.** (2006). Fenomen prazhskogo grosha v istorii Velikogo knjazhestva Litovskogo. Proceedings of the conference. *Mezhdunarodnaja numizmatičeskaja konferencija, posvjashhennaja 150-letiju Nacional'nogo muzeja Litvy*. Vil'njus pp. 304. [in Russian].
- Tkachenko, V. A. & Huharev, V. V.** (2009). Nahodki prazhskih groshej v Kaluge i ee okrestnostjah. Proceedings of the conference. *Pjatanadcataja vserossijskaja numizmatičeskaja konferencija*. Rostov-na-Donu, 20–25 aprilja 2009 g. pp. 117–118. [in Russian].
- Castelin, K.** (1960) O chronologii pražských grošů Jana Lucemburskeho. NSb. 1960. № 6. S. 129–67 [in Czech].

Travkin, S. N. (2011). Ob odnom klade prazhskih groshej iz Pskovskoj oblasti. Proceedings of the conference. *XVI vserossijskaja numizmatičeskaja konferencija. Sankt-Peterburg*, Repino, 18–23 aprēlja 2011 g. Sankt-Peterburg. pp. 87–89. [in Russian].

Veremeichyk, O. M. & Kozubovskiy, H. A. (2006). Serednovichnyi monetnyi skarb iz rozkopok Liubecha. *Arkheolohiia*. (1). 64. [in Ukrainian].

Yarmola, O. V. (1994). Kulturni tsinnosti, vylucheni z fondiv Bilotserkivskoho kraieznavchoho muzeiu u 1930-ti roky. Proceedings of the conference: *70-ričchiu Bilotserkivskoho derzhavnoho kraieznavchoho muzeiu. Problemy zberezhennia ta vidrodzhennia pamiatok istorii ta kultury*. 25–27 travnia 1994 roku. Bila Tserkva. pp. 30–32. [in Ukrainian].

Zaoral, R. (2006). Obchodní styky mezi Prahou, Řeznem a Benátkami ve 13. století. *Numismatický sborník*. (21). 137–150. [in Czech].

Аукціони

Bolaffi Spa > Auction 42. Auction date: 1 December 2022. Lot number: 1372.

Stack's Bowers Galleries (& Ponterio) > Summer 2022 Global Showcase Auction. Auction date: 22 August 2022. Lot number: 30312.

Warszawski Dom Aukcyjny – M. i M. Romuald Sawicz > Auction 23. Auction date: 26 November 2022. Lot number: 44.

Архіви

Центральний державний історичний архів України у м. Києві. Ф. 128. Києво-Печерська лавра. Оп. 1. Спр. 3008. Арк. 1, 4 зв., 6, 15.